

A magyarok helyzete Romániában

Az alábbi tanulmány angol nyelven íródott, s eredetileg önálló brosúra formájában jelent meg 1978. augusztusában, a Minority Rights Group (« Kisebbségi Jogok Csoportja ») nevű nemzetközi magántársaság kiadásában, annak 37. számú jelentéseként. Az első jelentések nyugateurópai, indiai, japán, afrikai, stb. kisebbségekkel foglalkoztak.*

A tanulmányt a M.R.G. szíves engedélyével közöljük. Az eredetihez képest a magyar szöveg néhány jelentéktelen rövidítésen ment át; hiányzanak belőle a statisztikai táblázatok is, valamint az eredetiben szereplő nemzetiségi térkép. Viszont kiegészült néhány olyan szövegrészlettel, amelyet a szerző a brosúra francia kiadásához készített. A szövegben szereplő utalószámok a tanulmány végén található jegyzetekre utalnak.

A ma Erdélynek nevezett terület Románia nyugati harmada. A *történeti* Erdély ennél valamivel kisebb területet ölelt fel. Ez a történeti terület, mely a valaha független erdélyi fejedelemség központja is volt, a helyi székely és szász igazgatással szorosán együttműködő magyar nemesség uralma alatt egészen a XIX. századig megőrizte különállását. Tanulmányunkban « Erdélyen » nemcsak

---

* E kiadványok megrendelhetők a M.R.G. központi címén: 36 Craven Street, London W C 2.

ezt a tartományt, hanem a Bánátot, a Kőrösvidéket és Mármarost is fogjuk érteni, azaz mindazokat a területeket, amelyeket 1918-ban csatoltak a Magyar Királyságtól Romániához.

Földrajzilag Erdélyt keletről és délről a Kárpátok, északról a szovjet Kárpáton túli tartomány (oblaszty), nyugatról Magyarország és délnyugatról Jugoszlávia határolja. Erdély egymástól rendkívül eltérő tájegységekből áll. A Kárpátokban alpesi hegyi legelőket és havasokat, a központi fennsíkon — a Mezőségen — hatalmas erdősegeket találunk, míg nyugaton a Bánát és a Kőrös-vidék tulajdonképpen a magyar Nagyalföld folytatása. A tartományt ugyan elsősorban a hegységek jellemzik, ennek ellenére mind keletről, mind délről viszonylag könnyen megközelíthető, s a hegyeken átvezető útvonalak régóta használatosak. A Kárpátokon számos hágó vezet át; a központi fennsíkra pedig délről az Olt völgyén, nyugatról a Maros és a Szamos völgyén át lehet eljutni. A magyar királyok által még a középkorban letelepített német (szász) telepések több fontos várost alapítottak, melyek mind a mai napig megőrizték jelentőségüket. A legfontosabb szász alapítású városok: Kolozsvár, Brassó és Nagyszében; rajtuk kívül Nagyvárad, Temesvár és Arad a jelentősebb városi központok, bár történetük némileg különbözik a szász városokétól. Ez utóbbiak ugyanis eredetileg az osztrák hadsereg szálláshelyei, illetve magyar mezővárosok voltak.

A népesség megoszlása

Nemzetiségi szempontból Erdély csaknem áttekinthetetlenül bonyolult terület. Körülbelül 7 millióan lakják, a lakosság többsége — körülbelül háromötöde — román. A nem-román népesség túlnyomó része magyar nemzetiségű. (Körülbelül 2 millió fő.) Erdélyben rajtuk kívül még egy körülbelül 400 000 főre tehető németajkú, s egy ennél lényegesen kisebb létszámú szerb és ukrán kisebbség él, de találhatunk még apró szlovák, cseh és bulgár közösségeket is; egyes adatok szerint egészen a

legutóbbi időig párezer örmény is élt Erdélyben. Külön említendők a cigányok, kiknek pontos létszáma azonban nem ismeretes. Az erdélyi települések jórészt több nemzetiség lakja, s tulajdonképpen alig található olyan település, melynek ne lenne jelentős számú kisebbsége. Valamennyi erdélyi város többnemzetiségű, s a városiasodás dinamikája következtében a legtöbb város nemzetiségi összetétele az elmúlt harminc év során jelentősen módosult. A megfigyelők szerint Erdélyben gyakori a kétnyelvűség, s a román többség tagjai is gyakran beszélik a helybeli legjelentősebb nemzetiség nyelvét. A Bánát lakói közül egyesek még mindig úgy nőnek fel, hogy mind a három fontosabb nyelvet, a románt, a magyart és a németet is megtanulják.

Nemzetiségileg megosztott vidékeken a népszámlálásoknak mindig egyik problémája, hogy az eredményben sem a többség, sem a kisebbség nem bízik egészen. Az eredmények hol erre, hol arra változnak, s mindegyik fél hamisításra gyanakszik. A probléma érzékletesen tanulmányozható az elmúlt 60 év Erdélyre, illetve Romániára vonatkozó adatain:

A magyarok száma Romániában (illetve 1910-ben: a Trianon-i szerződés által majdan érintett területen)

Év	1910	1930	1956	1966	1977
Fő	1.704.851	1.426.500	1.587.675	1.619.592	1.705.810
%-os változás	— 19,5	+ 11,3	+ 2,01	+ 5,05	

E változások nem mindig vezethetők vissza kézenfekvő okokra. 1910 és 1930 között a magyarok aránya elsősorban azért csökkent, mert miután Erdély román fennhatóság alá került, a volt magyar hivatalnokok nagyrésze elhagyta az országot; másrészt egyes korábban kétnyelvű csoportok újra asszimilálódtak a román többséghez. A magyarok száma 1930 és 1956 között rendkívül gyorsan

nőtt, különösen ha figyelembe vesszük a háborús veszteségeket és a két népszámlálás közötti jelentős demográfiai változásokat. E növekedés fényében még kevésbé érthető, hogy miért növekedett olyan kismértékben a magyar nemzetiség létszáma 1956 és 1966, illetve 1977 között. Ebben az időben a magyarok száma lényegesen lassabban nőtt, mint Románia összlakossága.

Valójában a nemzetiség létszámának meghatározásánál alkalmazott módszerek már önmagukban is módosíthatják a kapott eredményt. A népszámlálók általában azt szokták megkérdezni, hogy az illető milyen nemzetiséghez tartozónak vallja magát, de nemzetiségi szempontból egyes területeken az erre az egyszerű kérdésre adott válasz nem feltétlenül tükrözi a valódi önbesorolást, hiszen a megkérdezett estleg úgy érezheti, hogy nyomás nehezedik rá, avagy személy szerint nehéz eldöntenie, melyik művelődési csoporthoz tartozónak vallja magát. Az 1956-os népszámlálás eredményei szemléletesen támasztják alá ezt a megállapítást, hiszen e népszámlálás adatai szerint 1,58 millió magyar nemzetiségű állampolgár él Erdélyben, s ugyanakkor 1.65 millió vallotta magát magyar anyanyelvűnek. Egyelőre még nem született olyan mű, mely szociológiai módszerekkel próbálta volna elemezni ezt a problémát Erdélyben: ennek ellenére elég egyértelmű, hogy a román állam másként becsüli fel a magyar nemzeti kisebbség létszámát, mint maguk a magyarok.¹

Az 1977. január 5-i népszámlálás szerint 1.705.810 magyar, és 1604 székely él Romániában. (Az adatok az egész ország területére vonatkoznak.) A *Scînteia* 1977. június 14-i száma alapján Románia összlakossága 21.559.416 fő. Magyar források ugyanakkor körülbelül 2 millióra becsülik a magyar nemzetiség létszámát. Mind Lázár György szamizdat-tanulmánya², mind Dávid Zoltán budapesti statisztikus becslése³ megegyezik ebben. A nemzetiség létszámának becslésére újabb lehetőséget kínálnak a rendszeres templomlátogatók számáról publikált hivatalos adatok, amelyeket *A magyar nemzetiség Romániában* című kiadvány⁴ ismertet. E mű szerint a « legjelentősebb felekezetek », (azaz a római katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius egyházaknak) össze-

sen 1.45 millió magyar híve van. Eszerint a magyar nemzeti kisebbség 85 %-a járna rendszeresen templomba. Valószínűtlenül magas arány egy kommunista országban. A kiadványból különben sem derül ki egyértelműen, hogy például az egészen kis gyermekek beletartoznak-e ebbe az 1.45 millióba. Amennyiben feltételezzük, hogy a magyar nemzeti kisebbségnek körülbelül kétharmada jár rendszeresen templomba, és elfogadjuk a kiadvány adatát az aktív magyar hívők számáról, akkor 2.17 millióra becsülhetjük a magyar nemzetiség létszámát. Azt azonban senki sem vitatja, hogy a magyar nemzetiség *aránya* mind Románia egészében, mind Erdélyben csökken. Ez részint a magasabb román születési arányszámokra vezethető vissza, míg Erdély esetében arról is van szó, hogy sok magyar hagyja el ezt a területet, s ugyanakkor sok román költözik oda.

A magyar nemzetiség egyenetlenül oszlik el Románia területén. Túlnyomó többsége Erdélyben él, de a Regátban (azaz Moldovában és Havasalföldön, a két történelmi román tartományban) élő magyarok száma nő. A becslések szerint Bukarestnek körülbelül 200.000 főnyi magyar nemzetiségű lakosa van, de magyar nemzeti kisebbséget találhatunk a Regát más településein is, s a Galac-hoz vagy Plojestihez hasonló iparvárosokban sok a magyar idény- illetve vendégmunkás. A Kárpátok keleti lábánál ugyanakkor mindig is léteztek magyar települések, különösen Bákó környékén.

Erdélyben elsősorban a magyar határ mentén és a székely megyékben (Kovászna, Hargita, Maros) találhatunk magyar településeket. Az utóbbi három megyében a magyar nemzetiség aránya helyenként a 90 %-ot is eléri: ezek tehát tömör, összefüggő magyarlakta területek. Ezen kívül például Kalotaszegen (Kolozsvár környéke), a Zsil-völgyében, vagy a Bánátban találhatunk kisebb magyar szigeteket. Kolozsvárnak, Nagyváradnak, Marosvásárhelynek vagy Szatmárnak jelentős magyar lakossága van; arányuk valószínűleg nem sokkal marad alatta az 50 %-nak. Románokkal és németekkel keveredve Brassóban, Temesvárott és Aradon is laknak jelentős számban magyar anyanyelvűek.

A székelyek és a csángók

A székelység (románul Secui) etnográfiailag sajátos része a magyar kisebbségnek; ennek ellenére egyértelműen magyar nemzetiségű csoportnak tekinthetjük őket. Úgy tűnik, a román hatóságok szívesen leválasztanák a székelyeket a magyar nemzeti kisebbségről. Az 1977-es népszámlálás során a megkérdezetteknek lehetőséget adtak arra, hogy « székelyként » határozzák meg nemzeti hovatartozásukat, de csak igen kevesen éltek ezzel a lehetőséggel. Ez azt bizonyítja, hogy a körülbelül 6-700.000 főre tehető székelység tudatosan magyar nemzetiségűnek tekinti magát, és a magyar nemzeti kisebbséggel való azonosulásuk megfordíthatatlan folyamat.

A székelyek történetileg a dél-keleti Kárpátokban telepedtek le, s a magyar királyság keleti határőrségét alkották. A feudális társadalomban már a legkorábbi időktől kezdve bizonyos autonómiát élveztek, és sohasem voltak jobbágyok. Különleges státusuk következtében egyfajta külön kollektív öntudat alakult ki bennük, ami mindmáig megmaradt. Jóllehet a magyarok különbséget tesznek maguk és a székelyek között, a gyakorlatban ez rendszerint azt jelenti, hogy az utóbbiakat tekintik nemzetük legjavának. A magyar értelmiségiek mind Budapesten, mind Erdélyben megegyeznek abban, hogy a székelyek beszélik a magyar nyelv legtisztább és legvonzóbb változatát. A székelyek különállását vallási különbségek is alátámasztják: jelentős számban kálvinisták vagy unitáriusok.

A román államnak természetesen jól jönne, ha sikerülne a magyarul beszélők egyharmadát leválasztani a magyar nemzetiségről, és önálló kisebbségi csoportként kezelni. Ezt a stratégiát másutt is alkalmazzák a kommunista világban, sőt nyugodtan kijelenthetjük, hogy nemzetiségi vonatkozásban a kommunista politika legjelentősebb újítása Európában új nemzetek kialakítása volt. A szovjetek ezt a módszert alkalmazták a román nemzetiséggel szemben, amikor a besszarábiai (Moldovai Sz. Sz. K.-beli) románoknak nem adták meg a jogot, hogy románoknak tekinthessék magukat, hanem arra kényszerítették őket,

é-
n
y
é-
p-
k
a-
3-
0
k
ó

e-
t-
3l
k
ta
ig
k
it
3-
d
k
A
t-

e
ir
i.
a
gi
b
v-
el
i)
k
t,

hogy « moldovánok »-nak nyilvánítsák magukat. Ezt a nemzetiséget íróasztal mellett találták ki, s úgy tűnik, hogy az ötlet még minimális támogatást sem élvez a moldovai románok körében. A jugoszlávok sokkal sikeresebben alkalmazták ezt a stratégiát Macedóniában, melynek lakosai a háború előtt bulgároknak, szerbeknek, avagy — vallásuknak megfelelően — pravoszláv keresztényeknek tekintették magukat. Hogy elejét vegyék minden lehetséges bulgár irredenta törekvésnek, a jugoszláv kommunisták elhatározták, hogy autonóm « macedón » nemzetet fognak teremteni. A Macedóniában élő jugoszlávok többsége ma már tényleg macedónnak tekinti magát.⁵

Megint más a helyzet a csángókat illetően, akiknek számát mintegy 100.000 főre becsülik. Helyzetükről nehéz pontos képet alkotni: a romániai magyar sajtó néhány utalásán kívül csak a magyar utazók elbeszélései tanúsítják, hogy létezik ez a népközösség. Minden jel szerint a csángók már egyáltalán nem rendelkeznek anyanyelvi iskolákkal, se más kulturális intézménnyel. Feltehetőleg a román hatóságok már nem tekintik őket a magyar kisebbség részének. Ez kb. 1957 óta lehet így, ugyanis az ötvenes évek elején a hivatalos szervek még hathatósan támogatták a csángó-magyar intézményeket. Iskola-hálózatuk volt, amelyhez 1958-ban — a felszámolás pillanatában — 72 iskola tartozott. Annak idején egy romániai magyar kutatócsoport azt a megbízatást kapta, hogy gyűjtse össze a csángók történetére és életmódjára vonatkozó adatokat. Ez el is készült 1957-re, de nem került publikálásra, s a hatóságok az egész kutatási tervet felfüggesztették.*

A román hatóságok soha sem fejtették ki nyilvánosan, mi is az álláspontjuk a csángó-magyarokat illetően. De minden jel arra mutat, hogy asszimilációjukat a románsághoz természetes folyamatnak tekintik, amelyet inkább siettetni kell, mintsem hátráltatni. A múltban is ez az

---

* Lásd erre vonatkozólag Bíró Péter Európai Naplójának május 25-i feljegyzését, ugyanebben a kötetben. — (A szerk.)

álláspont uralkodott Romániában. Marad a tény, hogy a csángók nagy többsége magyarnak tekinti magát, ámbár anyanyelvét kizárólag családi körben használhatja.

Erdély két története

Erdély történelmének alapvető problémája, hogy van egy határozott magyar, és egy nem kevésbé határozott román változata, s ezek egyike sem fogadható el a másik fél által. A nemzeti-történelmi tudat kulcsfontosságú alap-eleme valamennyi nemzet közösségi önazonosításának. A XIX. századtól kezdve a nemzeti összetartozás megszilárdítása céljából valamennyi nemzet kialakította nacionalista történelmi hagyományát, mely nem más, mint a közösség múltjának ideológiailag elkötelezett felvázolása. Mind a román, mind a magyar nemzeti történelmi tradíció Erdélyt (románul Transilvania vagy Ardeal; németül Siebenbürgen)⁶ egyfajta mitikus szerepkörrel ruházta fel: mindkét hagyomány szerint ez a terület biztosította az egész nemzet fennmaradását, évszázadokon keresztül. Másszóval: Erdély mindkét nemzeti ideológia számára több, mint egyszerű területi, gazdasági, földrajzi vagy demográfiai egység. Mindkét felfogás szerint Erdély jelképesen az « Ararát hegye », vagy az « Ígéret földje », s a nemzeti ideológiák szerint egyik nemzet számára sem létezhet az eszményi haza anélkül, hogy ezt a területet magába ne foglalná. Mindez a gyakorlatban azt jelenti, hogy sem a románok, sem a magyarok nem hajlandók elfogadni, hogy Erdély a másik államhoz tartozzék, s mindkét nacionalizmus egyik legfontosabb alapelve, hogy Erdély az övé. Ilyen érzelmi feszültséggel töltött légkörben a többség hamar megfélekedzik a nemzeti kisebbség jogairól, s azok hangoztatását egyszerűen irredenta törekvések bizonyítékának tekinti.⁷

Erdély történetének román változata röviden a következőkben foglalható össze. A tartományt az i. e. I., illetve II. században dákok lakták, akiket a rómaiak meghódítottak és a területet a birodalomhoz csatolták. A hódítást a dák és a latin kultúra gyors összeolvadása követte;

ezzel megszületett a román nemzeti kultúra. A római légiók kivonulását követően a dákok, helyesebben: a dákorománok Erdély hegyeibe vonultak vissza, ahol megőrizték a latin nyelvet és kultúrát. Ettől kezdve a különböző betörések és hódítások (avarok, szkíták, törökök, magyarok, stb.) közepette Erdély jelentette a román nemzet állandó menedékét, Erdély hegyei őrizték meg és mentették át a román nemzeti lényegét. Ezt nevezik röviden a dákoromán folytonosság elméletének.⁸

A legősibb időktől kezdve a román történelem alapvetőbb törekvése a három román tartomány — Erdély, Havaselve és Moldova — egyesítése lett volna. A román történészek nem győzik eléggé hangsúlyozni, hogy valamennyi jelentősebb román uralkodó politikáját ez a törekvés határozta meg. Vitéz Mihálynak (Mihail Viteazul) 1599 és 1600 között, ha csak egy évre is, de sikerült ezt megvalósítania. Ez az évszázados cél vált végre valóra a Magyar Királyság 1918-as összeomlása után, amikor a román nép képviselői Gyulafehérvárott deklarálták Erdély és a Regát egyesülését. Erdély 1940 és 1944 közötti felosztásától eltekintve, a tartomány ettől kezdve a román nemzeti terület elidegeníthetetlen részének számított.⁹

Erdély történetének magyar változata alapvetően eltér ettől. A magyar történészek elvetik a dákoromán folytonosság elméletét és azt állítják, hogy amikor a IX. században a magyarok meghódították a Duna-medencét, Erdély lakatlan területnek számított, vagy a legjobb esetben is csak elszórt szláv törzsek lakták. A magyar királyság fokozatosan terjesztette ki fennhatóságát a későbbi fejedelemség területére, és a gazdasági fejlődés felgyorsítása érdekében szász és székely telepésekkel népesítette be. A vármegye-rendszert csak helyenként vezették be, másutt helyi autonómiát élvező « székek » jöttek létre. A román népesség megjelenését a bevándorlásra vezetik vissza. A magyar történetírás szerint legeltető állattenyésztéssel foglalkozó, félig nomád román pásztorok a XIII. századtól kezdve szivárogtak át fokozatosan a Kárpáton, s a magyar uralkodók engedélyezték számukra a letelepedést. Ezek a pásztorok feltehetőleg a Kutuzo-Vlah-

okra (Vándor-Oláhokra) hasonlítottak, akik mind a mai napig legeltető állattenyésztést folytatnak Macedóniában.

Erdély vegyes (több) nemzetiségű jellegének igen korai elismeréséről tanúskodik az ún. Három Nemzet Szövetsége, amelyet 1437-ben kötöttek, s 1542-ben megerősítettek. A három nemzet, vagy helyesebben *nationes*, az illető nemzetiség ehhez tartozó *nemességét* jelölte, a társadalom többi rétegével szemben; ezeknek a « nemzeteknek » tehát semmi közük a modern értelemben vett nemzet-fogalomhoz. A « három nemzet »-en a magyarokat, székelyeket és szászokat kell érteni. Amikor a mohácsi csatát követően (1526) az Oszmán-török birodalom szétrombolta a középkori magyar királyságot, Erdély megtartotta törékeny önállóságát a Habsburg és a török birodalom között. Időnként Erdély önálló államként is szerepelt: pl. ebben a minőségében írta alá a harmincéves háborút lezáró, 1648-as vesztfáliai békét. A törökök kiűzése után is elismerték Erdély államiségát: a Habsburgok önálló fejedelemségként illesztették be birodalmukba, s egészen 1867-ig külön kezelték a tulajdonképpeni magyar királyságtól. 1848-49-ben a magyar nemesség ellenőrzése alatt álló erdélyi Országgyűlés a románok és a szászok ellenkezésével mit sem törődve megszavazta a Magyarországgal való egyesülést. Ezt az uniót az 1867-es kiegyezést követően az osztrákok is elismerték. 1867 után magyar részről megkísérelték a tartomány gyors magyarosítását, aminek a falvakban semmiféle következménye nem volt, s a városokban is csak részleges eredményekre vezetett — legalábbis ami a román lakosságot illeti. A magyarosítási politika az oka viszont annak, hogy 1918-ban a nemzetiségek szembefordulnak a magyar állammal.¹⁰ A trianoni békeszerződés a történeti Erdélyt, más román-lakta területekkel, nevezetesen a Bánáttal, a Körös-vidékkel és Máramarossal együtt román fennhatóság alá helyezte, annak ellenére, hogy igen jelentős lélekszámú magyar kisebbség élt ezen a területen. A Romániához csatolt területek együttesen meghaladták a jelenlegi Magyarország területét. 1940-ben, Besszarábia erőszakos szovjet annektálását követően, Magyarország bejelentette igényét Erdélyre, s Németország és Olaszország némileg

vonakodva ugyan, de beleegyezett, hogy Magyarország elfoglalja Észak-Erdélyt (az 1918-ban Romániához csatolt területeknek kb. kétötödét), ahol a magyarok voltak többségben. Dél-Erdély továbbra is román fennhatóság alatt maradt.

Románia 1944. augusztusi átállása után a szovjet és román csapatok viszonylag gyorsan lerohanták Erdélyt, ám az újonnan érkezett román adminisztráció kilengései következtében a helyi szovjet katonai parancsnokság úgy döntött, hogy Észak-Erdélyben egy lényegileg önálló kommunista államot hoz létre, közös magyar-román vezetés alatt. Ezt a helyzetet 1945 márciusában számolták fel, azóta Románia teljes szuverénitást élvez Erdély teljes területe felett.¹¹

A magyar nemzeti felfogás számára Erdély jelentősége tehát úgy foglalható össze, hogy ez a terület biztosította a magyar állam jogi és történeti folytonosságát és végső soron fennmaradását abban az időben, amikor a magyar királyság részben török, részben osztrák kézre került. Az ott élő jelentős létszámú magyar kisebbség léte miatt is nehéz volt belenyugodni Erdély elvesztésébe. Így aztán az ideológiai szempont — Erdély, mint a magyar állam folytonosságának biztosítója — elválaszthatatlanul összekapcsolódott az Erdélyben élő magyar nemzeti kisebbség sorsának gyakorlati politikai kérdésével.

Vallási megoszlás

Noha az erdélyiek nyelvi és kulturális hovatartozásuk alapján vallják magukat valamelyik nemzetiség tagjának, a vallásnak is jelentős szerepe van a nemzetiségi helyzet rögzítésében; ezt Erdélyben mindenki érzi. A románok döntő többsége görögkeleti vallású (ortodox), míg a magyarok és németek katolikusok és protestánsok. E megoszlást tovább bonyolítja a görög katolikusok problémája. 1699-ben írott egyesség jött létre a romániai ortodox egyházak és Róma között, amelyet a görögkeleti papság nagy többsége elfogadott. Mindamellet az ortodox egyház

fennmaradt, s a román hívők többsége kitartott mellette; a Rómához csatlakozó görög *katolikus* egyház a híveknek csak mintegy harmadát tömörítette. 1948-ban a román állam egy tollvonással megszüntette ezt a problémát, amennyiben a görög katolikus egyházat rendeletileg visszaolvasztotta az ortodoxia kötelékébe. Úgy hírlik, hogy azóta a román görög katolikusok egy része inkább latin szertartású misére jár, mint görögkeletire.

Erdélyben a római katolikus egyháznak szinte kizárólag csak magyar és német hívei vannak. (A német ajkúak közül a bánáti svábok katolikus vallásúak.) A legmagasabb rangú római katolikus méltóság viselője jelenleg a magyar Márton Áron gyulafehérvári püspök. A református egyház valamennyi híve magyar, míg az evangélikus egyházhoz szinte kizárólag a szász közösség tagjai tartoznak. Rajtuk kívül még különböző szabad protestáns egyházaknak is vannak híveik, különösen az unitáriusok száma jelentős. Az erdélyi unitáriusok mind magyarok, de például a baptistáknak sikerült a románok között is téríteniük.

A Reformációt követően Erdély volt a vallási türelem első országa. A tordai egyesség (1568) elismerte, hogy a fejedelemségben több felekezet él egymás mellett, s ezt olyan időszakban hagyta jóvá, amikor Európában éppen a leghevesebben tombolt a vallásháború. Az egyezmény négy « bevett » vallásfelekezetet ismert el: a római katolikusokat, a kálvinistákat, a lutheránusokat és az unitáriusokat. A görögkeleti egyházat csak « eltűrték ».

Hosszú távon ez az akkoriban oly szokatlan vallási türelem azzal a következménnyel járt, hogy a hitbeli hovatartozás szorosan összekapcsolódott a nemzeti és kulturális hovatartozással. Ezért van az, hogy Erdélyben a vallási életet érő támadások nemcsak hitükben, hanem legalább annyira nemzeti érzésükben is sértik az embereket.

A II. világháború utáni időszak nemzetiségi politikája

Elméletileg a kommunista államok nemzetiségi politikája abból a felfogásból táplálkozik, hogy az osztályok a nemzetek felett állnak. Eszerint a magyar munkás érdekei szigorúan azonosak a román munkás érdekeivel, s mindennemű különbség kettőjük között a burzsoázia által kialakított hamis tudatra vezethető vissza. Ennek az elvnek megfelelően a kormányoknak sohasem okozott különösebb nehézséget, hogy meghirdessék a nemzetiségi diszkrimináció felszámolását, azaz hogy olyan helyzetet teremtsenek, melyben az élet « formája nemzeti, de a tartalma szocialista ». E lenini elv szerint teljesen közömbös, hogy egyes eszmék vagy fogalmak milyen nyelven kerülnek kifejezésre, feltéve hogy « tartalmilag szocialista » gondolatok.

Romániában eleinte ezen elvvel összhangban bőségesen biztosították a magyar nemzetiségi kultúra tárgyi feltételeit. A háborút követő években például Kolozsvárott magyar nyelvű egyetemet alapítottak (Bólyai egyetem), és Marosvásárhelyen volt egy magyar nyelvű orvosi-gyógyszerészeti kar. Ugyanakkor az első pillanattól kezdve nyilvánvaló volt, hogy a oktatási intézményekben román kommunista kultúrát kell magyarul tanítani. Már 1948-tól kezdve módosították a történelem-tankönyveket; Erdély iskolákban tanított történetét a román változathoz igazították.¹² Míg tehát gondosan ügyeltek a külsőségekre (« formájában nemzeti »), a román hatóságoknak eszük ágában sem volt megengedni önálló magyar nemzetiségi kultúra továbbélését, attól függetlenül, hogy ez a kultúra szocialista tartalmú-e vagy sem. Ugyanez a nemzetiségi politika érvényesül a németekkel és a többi kisebb nemzetiségi csoportokkal szemben. Névleg « az egymás mellett élő » nemzetiségek egyforma jogokat élveznek a román élet valamennyi területén; ezt gyakorlatilag azonban úgy kell értelmezni, hogy a nemzetiségek tagjai nemcsak állampolgárságilag, hanem kultúrájukban is románok. Úgy tűnik, sohasem próbáltak komolyabban különbséget tenni a román állampolgárság és a román nemzethez való tartozás között.

Papíron a román állam részéről a nemzetiségi kisebbségek számára biztosított jogok ésszerűeknek és nagylelkűeknek tűnnek. Jogszabályok tömege biztosítja a nemzetiségeknek a nemzeti élet valamennyi tárgyi feltételét. Az alkotmány 17. cikkelye kijelenti, hogy

a Román Szocialista Köztársaság állampolgárainak nemzeti, faji, nemi és vallási különbségre való tekintet nélkül azonos jogokat kell élvezniük a gazdasági, politikai, jogi, társadalmi és kulturális élet valamennyi területén. (...) Bármely kísérlet ezen jogok (ti.: a nemzetiségi jogok) korlátozására, nacionalista, sovinszta propagandára, faji vagy nemzeti gyűlölet szítására, törvény által büntetendő.

A 22. cikkely szerint

a Román Szocialista Köztársaságban az egymás mellett élő nemzetiségeknek biztosítani kell anyanyelvük szabad használatát, joguk van saját anyanyelvű könyvekhez, újságokhoz, folyóiratokhoz és oktatáshoz. Az olyan területi adminisztratív szervezeteknek, melyek alá nem-román nemzetiségű lakosok is tartoznak, valamennyi hivatalukban és intézményükben, szóban és írásban, használniuk kell az illető nemzetiség nyelvét, s az illető nemzetiséghez tartozó tisztségviselőket kell kinevezniük, illetve olyan személyeket, akik ismerik a helyi közösség nyelvét és szokásait.

Ezeket az alkotmányos elveket a nemzetiségek jogait védő törvények és rendeletek egész sora hivatott biztosítani. Nemzetiségi jogokat védő törvények szabályozzák a Nemzetgyűlés képviselőinek nemzetiségi arányszám szerinti választását (1974/67-es törv.), a helyi tanácsok működését és szervezetét (1968/57-es törv.), az államosított vállalatok működését (1971/11-es törv.) és az oktatást (1968/11-es törv.). A munka-törvénykönyvnek (2. cikkely) és a sajtótörvénynek (4. cikkely) is vannak a nemzetiségi jogokat biztosító részei, és még számos hasonló törvényt

és rendeletet sorolhatnánk fel. A jogszolgáltatás területén rendeletek biztosítják az érdekelt felek anyanyelvének használatát a bírósági tárgyalásokon, a Hivatalos Jogi Közlemények magyar nyelvű kiadását, stb.

A nemzetiségi jogok formális biztosításának hivatalos politikáját a kommunista párt dokumentumai és a vezető politikusok — illetve ezesetben elsősorban a pártot vezető Nicolae Ceaușescu államfő — nyilatkozatai is alátámasztják.

Pártunknak és államunknak tudatosan olyan lépések megtételére kell törekednie, amelyek valamennyi állampolgár számára biztosítják azokat a feltételeket, melyek között a nemzet és a nemzetiségek szabadon kibontakozhatnak, s melyek ugyanakkor lehetővé teszik, hogy a nemzetiségek közötti különbségek csökkenjenek és a kommunizmus idejére fokozatosan megszűnjenek.

A fentiekből az is következik, hogy hivatalos cél a nemzetiségek közötti különbségek eltüntetése, s ennek érdekében minden módszer jó, amit a román párt és állam megfelelőnek talál. Általában úgy tűnik, hogy a jogszabályoktól függetlenül a román pártvezetés elsősorban az iparosítást kínálja a nemzetiségeknek — erre épül modernizálási programja — : minden más kisebbségi követelés kielégítése ennek van alárendelve. Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a jogszabályoknál alapvetőbb « a párt vezető szerepe », ami egymagában kizárja azok közvetlen érvényesíthetőségét. Továbbá, mint minden kommunista államban, Romániában is léteznek olyan belső, rendszerint titkos utasítások, melyek szöges ellentétben állnak az alkotmányban rögzített jogokkal. Romániában ezek a belső szabályozó elvek (*dispozitii interne*) a nemzetiségi politika valamennyi területét átfogják.¹³

Az 1945 utáni fejlemények

1945-ben, alig hogy Észak-Erdély visszakerült román igazgatás alá, újra románosítani kezdték a területet.¹⁴ Ez részben új román intézmények létrehozását, részben a magyarok-alapította intézmények felszámolását, illetve visszaszorítását jelentette. Hosszú távon még ennél is fontosabbnak bizonyult, hogy véget vetettek a MADOSZ-időszakra (1944-45) jellemző őszinte együttműködésnek. A háborút követő években mind a jobb-, mind a baloldal a nemzetiségi kérdést állította a tömegek támogatásáért folytatott küzdelem középpontjába. A jobboldal magyarellenes jelszavak segítségével próbálta a nacionalista rétegeket felsorakoztatni maga mögött, míg a baloldal mindent megtett, hogy elnyerje a magyarok támogatását. A kommunisták biztosítékokat kínáltak a magyaroknak, nemzeti és kulturális létük fenntartására. Ennek következtében a magyarok zöme, különösen a haladó értelmiség, a baloldalt támogatta, s őszintén hitt abban, hogy Erdély történetében végre először meg fog valósulni a románok és a magyarok együttműködése. Ennek az időszaknak 1949 körül lett vége, amikor Gheorghe Gheorghiu-Dejnek sikerült megszilárdítania hatalmát. A Rajk-pert követően Dej fellépett a Magyar Népi Szövetség ellen, s annak számos vezetőjét letartóztatta. Ez a lépés legalább annyira irányult egy népi támogatást élvező autonóm politikai szervezet ellen, mint amennyire magyarellenés nacionalizmusból fakadt. A párton belüli hatalmi harc a moszkoviták kiszorításával végződött; velük együtt bukott a magyar Luka László is. Petru Groza, a magyarbarát román miniszterelnök, akiben számos magyar jogai védelmezőjét látta, körülbelül ugyanekkor veszítette el vezető pozícióját. A sztálini időszakra jellemző széles körű politikai terror természetesen épp annyira sújtotta a románokat, mint a magyarokat, de már csak a két nemzetiség számarányánál fogva is az értelmiség tömeges letartóztatása és deportálása sokkal nagyobb csapás volt a magyar kisebbség, mint a román többség számára.

Ebben az időben a szovjet autonóm területi szervezetek mintájára a román kormány egy Autonóm Magyar

Tartományt hozott létre a székely megyékből. Ez a lépés jól illusztrálja a román politika kettősségét, a belső elnyomás és a formális engedmények társítását. Gheorghiu-Dej 1953 januárjában kijelentette, hogy Romániában végleg megoldódott a nemzetiségi kérdés: utólag visszatekintve ez a háború utáni erdélyi történelem egyik fontos fordulópontjának bizonyult. Ettől kezdve a román hatóságok ezt a nyilatkozatot használták ürügyül, hogy kijelenhessék: nemzetiségi politikájuk bármifajta megkérdőjelezése a sovinizmussal egyenlő. A román engedmények kirakat-jellegét mi sem bizonyítja inkább, mint hogy az Autonóm Magyar Tartomány pusztán nevében volt autonóm. Szervezete semmiben sem különbözött az ország 16 többi tartományától — még külön törvényt sem alkottak számára. Ugyanakkor a tartomány létrehozására hivatkozva megtagadták, hogy más területeken magyar kulturális intézmények jöjjenek létre; ez a tartomány így voltaképpen « magyar gettónak » bizonyult. Ebben az időben oszlatták fel a Magyar Népi Szövetséget; ezzel eltűnt az utolsó szervezet, mely a magyar nemzetiség érdekeinek védelmére létesült. Ettől kezdve a nemzetiségi jogokat legfeljebb egyénileg lehetett követelni, ami gyakorlatilag teljes védtelenséget jelentett. Ugyanakkor elválták a kisebbség kapcsolatát Magyarországgal (nem lehetett többé onnan jövő lapokra előfizetni, nem árusították őket az utcán, szinte teljesen lehetetlenné vált Magyarországra utazni); ennek súlyosságát csak akkor tudjuk igazán felmérni, ha figyelembe vesszük, hogy alig volt olyan magyar nemzetiségű család Erdélyben, amelynek ne lettek volna rokonai vagy barátai Magyarországon. Így aztán már az 1950-es évek közepén megkezdődött az a folyamat, melynek során a magyar kultúrát a magánélet szférájába szorították vissza. A magyarokat elbocsátották a fontosabb országos intézményekből (Belügyminisztérium, Külügyminisztérium, tisztikar, stb.); csak azok a szervezetek képeztek kivételt, ahol fenn kellett tartani a látszatot, mint például a párt központi és politikai bizottságában.

A képhez az is hozzátartozik, hogy a többi romániai nemzetiségnek még súlyosabb megpróbáltatásokban volt része. A szerb kisebbséget tömegesen telepítették ki a

Bánátból a Baragan síkságra, ahol emberhez méltatlan körülmények között kellett élniük; a németeket kiforgatták javaikból és sokukat « hadifogolyként » a Szovjetunióba szállították; a cionizmus-ellenesség ürügyén antiszemita kampányokat folytattak a zsidók ellen. A sztálinizmus szélsőségeit természetesen a román többség valamennyi rétege is megszenvedte; különösen a korábbi uralkodó osztály ellen hozott intézkedéseknek és az erőltetett iparosításnak a titkosrendőség terrorjával súlyosbított hatása volt jelentős.

A következő fordulópontot az 1956-os magyar forradalom jelentette, amely nemcsak az erdélyi magyar kisebbséget, de a románokat is felbolygatta. Kolozsvárt és másutt közös román-magyar diáktüntetések voltak s a *securitate* (a romániai titkosrendőrség) már 1957 elején bejelentette, hogy sikeresen fölszámolt két illegális államellenes szervezetet 8 román és 6 magyar résztvevővel.¹⁵ Ezt letartóztatások egész sora követte, mely románokra-magyarokra egyaránt kiterjedt; Paul Gomát is ekkor fogták le először.* A megtorlás odáig ment, hogy megszüntették az önálló magyar oktatási rendszert, s nevezetesen a kolozsvári Bólyai egyetemet. A forma kedvéért a Bólyai egyetem a román nyelvű Babeş egyetemmel « egyesült », de mindjárt nyilvánvaló lett, hogy ez csupán látszat, hiszen a magyar nyelvű oktatás mennyisége — színvonaláról nem is beszélve — ettől kezdve folyamatosan csökkent. Az önálló magyar nyelvű középiskolai hálózatot hasonlóan számolták fel. A magyar és román nyelvű iskolák « egyesítése » magyar nyelvű iskolai tagozatokat hozott létre, ami persze megkönnyítette a hatóságok számára a magyar nyelvű oktatás ellenőrzését. A magyar és román nyelvű intézmények egyesítésének elvét a kulturális élet minden területén bevezették, beleértve a kultúrházakat, színházakat és néprajzi csoportokat is.

---

* A jeles román író és politikai harcos erről szóló emlékezését egy következő, 1956-nak szentelt számunkban fogjuk közölni. (A szerk.)

1960-ban magyarlakta területek elcsatolásával, s románlakta területek hozzácsatolásával újjászervezték az Autonóm Magyar Tartományt úgy, hogy az elveszítette korábbi döntően magyar jelegét. Hogy a dolgot formailag szentesítsék, a területet Maros-Magyar Autonóm Tartomány névre keresztelték. Amikor a tartományt nyolc év múlva végleg felszámolták, a hatóságok kezdetben ígéretet tettek arra, hogy az egész Székelyföldet egy nagy magyar többségű megyében (judet) fogják egyesíteni. Végül is azonban a területet három részre szakították, és két kis magyar megyét (Kovászna és Hargita) s egy nagyobb vegyes lakosságú román-magyar megyét (Maros) alakítottak belőle.

A következő fordulópontra 1968 jelentette. Ekkorra már komoly elégedetlenség jelentkezett a magyar kisebbség körében, s Csehszlovákia lerohanását követően a román vezetőség attól tartott, hogy ez ürügyet adhat a szovjeteknek a romániai beavatkozásra, különösen hogy Magyarország egyre ellenségesebben viszonyult az önálló román külpolitikához. A román nemzetiségi politika alapvető célja ugyan nem változott, célja továbbra is az maradt, hogy a kisebbségek felszámolásával szabaddá tegye az utat az egységes román nemzetállam kialakítása felé, módszereiben azonban valamennyire finomodott. Megtenni az elkerülhetetlen engedményeket — ámbar, ha lehet, a kevésbé fontos kérdésekben — majd fokozatosan visszavonni azokat: nagyjából így foglalható össze az új politika. Minthogy teljes bizonytalanságot teremtett, e politika egyebek között arra is jó volt, hogy a magyarokat némi engedmény reményében a rendszerrel való együttműködésre ösztönözze.

A Magyar Nemzetiségi Dolgozók Tanácsának felállítása e politika jellegzetes lépése volt. Látszatra a kisebbség érdekvédelmét szolgálta, ám a valóságban e tanács se hatalommal, se feladatkörrel nem rendelkezett, s ha mégis megpróbált valamit kezdeményezni, azt a hatóságok egyszerűen figyelmen kívül hagyták. 1967-68 során újjászervezték a kiadói hálózatot, s valamennyi tartományban,

melynek jelentősebb létszámú magyar anyanyelvű lakossága volt, egy-egy új magyar napilapot indítottak. 1974-ben aztán papírhiányra hivatkozva mind a magyar, mind a román napilapoknak példányszámát csökkentették. A magyar lapokkal ellentétben a román nyelvű lapok később visszanyerték eredeti terjedelmüket és példányszámukat. A terjedelem-csökkentéssel párhuzamosan az újságírók egy részét is elbocsátották; ők később sem kerültek vissza állásukba. Ezt követően szigorúbban kezdték ellenőrizni a magyar nyelvű újságok tartalmát is. Korábban elég világosan meg volt határozva, hogy mit szabad az újságokban leírni és mit nem, 1974 után a hatóságok a bizonytalanság légkörét teremtették meg: érthetetlen szempontok alapján hol engedélyeztek, hol letiltottak bizonyos fajta írásokat.

Az 1970-es évek közepétől kezdve egyre több magyar nemzetiségű értelmiségi kezdte úgy érezni, hogy a helyzet tarthatatlanná válik. Kénytelenek voltak levonni azt a következtetést, hogy bármi legyen is a román hatóságok bevallott, vagy be nem vallott célja, számukra egyre kevesebb a lehetősége, hogy nemzetiségi életet folytathassanak Romániában. Ez a többé-kevésbé tudatos felismerés határozza meg napjainkban a magyarok és a román állam közötti viszonyt. A többi kelet-európai ország értelmiségéhez hasonlóan az erdélyiek is felismerték a nemzetközi egyezmények, adott esetben a helsinki csúcstalálkozó záróközleménye által nyújtott lehetőséget. A helsinki záróközlemény kifejezetten utal a nemzetiségi kisebbségek jogaira; s más nemzetközi fejlemények, mint például az utóbbi időkben megnövekedett érdeklődés egyes nyugat-európai kisebbségek helyzete iránt, ugyancsak kedvezőbb lehetőségeket nyitottak. A Magyarországgal fenntartott kapcsolatok kétségkívül szintén hozzájárultak ahhoz, hogy az erdélyi magyarság előálljon panaszával, s megkísérelje, hogy sérelmeinek nyugaton való szellőztetésével gyakoroljon nyomást a román államra. Erre kedvező is volt a pillanat: nyugaton mindenfelé megélénkült az érdeklődés az « emberi jogok » iránt, a « szamizdat » pedig mint megbízható és jogos kommunikációs eszköz nyert elismerést. A romániai magyar kisebbség a maga részéről ráébredt arra, hogy milyen lehetőségek szunnyadnak a ro-

mán külpolitika önállósági törekvésében: amikor a román állam a nyugat elismerését szeretné kivívni, belenyugodhat-e abba, hogy rossz sajtója legyen nyugaton? Így született meg egy sor tájékoztató és számonkérő írás az erdélyi magyar kisebbség helyzetéről. Lázár György « Jelentése », Takács Lajos memorandumai, vagy Király Károly tiltakozó levelei mind ebbe a kategóriába tartoznak.¹⁶

A fontosabb sérelmek. — 1. Az oktatásügy helyzete

Az erdélyi magyar kisebbség — elsősorban az egyházi iskolák révén — régtől fogva fejlett oktatási intézményrendszerrel, s ennek következtében jól képzett értelmiséggel és tanult szakmunkásréteggel rendelkezett. Közvetlenül a háború után e magyar nyelvű oktatási hálózatot újjászervezték, s egy teljes oktatási hálózat épült ki mind az óvodai és elemi oktatás, mind a közép- és felsőfokú képzés szintjén. Erdély egész területén számos magyar nyelvű iskolát állítottak fel, s még a Regátban — Moldva magyar-lakta területein — is 72 magyar nyelvű iskola létezett 1958-ig (lásd fentebb). A magyar nyelvű egyetemek jelentették az oktatási hálózat csúcsát. Kolozsvárott a magyar nyelvű Bólyai egyetem, és egy mezőgazdasági főiskola; Marosvásárhelyen orvosi-gyógyszerészeti kar működött. (Ez utóbbi mindmáig létezik.) Másszóval: amennyiben eltekintünk az ötvenes években valamennyi romániai állampolgárra nehezedő politikai nyomástól, e korszakban a magyarok Romániában még minden különösebb nehézség nélkül részesülhettek magyar nyelvű oktatásban. 1956 után azonban a román vezetőség úgy döntött, hogy felszámolja ezt az oktatási hálózatot. A felszámolás két lépésben történt. Először a magyar nyelvű iskolákat román nyelvű iskolákkal vonták össze, és magyar nyelvű tagozatokat alakítottak ki. Azután a két « tagozatot » összeolvasztották, s ettől kezdve az anyanyelven folyó oktatás privilégium-számba ment. A Bólyai egyetem és a román nyelvű Babeş egyetem 1959-es összeolvasztása e folyamat leglátványosabb állomását jelentette. A döntés

a két egyetem vezetőinek Ceaușescu elnöklete alatt megtartott közös gyűlésén született, olyan formák között, mintha az érdekeltek önkéntes döntéséről lett volna szó. A Bólyai egyetem utolsó rektorának, Szabédi Lászlónak ezt követő öngyilkossága (Szabédit a titkosrendőröktől körülvett Ceaușescu személyesen szégyenítette meg az említett gyűlésen) valamit rontott ezen az idillikus képen.

Az egyesítés következtében a magyar nyelvű órák száma rohamosan csökkent az egyetemen. Egy 1971-es párt-határozat szerint filozófiát, történelmet, közgazdaságtant, pszichológiát, matematikát, fizikát, kémiát, állat- és növénytant, földrajzot és geológiát illetve orvostudományt és gyógyszerészetet lehetett magyar nyelven tanítani. Alkalmazott tudományokat tehát nem, aminek következtében a magyar hallgatók főleg csak orvosként és tanárként, esetleg bizonyos közhivatalnoki állásokban tudtak ettől kezdve elhelyezkedni. Hogy a képlet még bonyolultabb legyen, a magyar nyelvű tanfolyamok száma tárgyanként is állandóan változott. Bizonyos szakfakultásokon, mondjuk kémiában, a magyar nyelven leadott kurzusok többnyire ideológiaiak — « marxizmus-leninizmus » — s nem szakmaiak.

A Bólyai és a Babeș egyetemek egyesítése után a magyar egyetemi hallgatók arányszáma hamarosan csökkent, mint ahogy az a statisztikákból is kiderül. Takács Lajos — az egyetem volt rektorhelyettese, volt nemzetiségügyi miniszter, veterán kommunista — memoranduma szerint 1957-58 során, tehát az egyesülést megelőző utolsó évben körülbelül 5500 magyar nemzetiségű diák járt Romániában egyetemre, nappali tagozaton. 4082-en magyar nyelvű tagozatra jártak, a többiek román nyelven hallgatták az előadásokat. Romániában ekkor összesen 51.054-en jártak egyetemre, tehát a magyarok alkották az összes egyetemi hallgatók 10,75 százalékát. 1974-75-re a romániai egyetemi hallgatók száma több mint kétszeresére, 108.705 főre nőtt. Eközben a magyar nemzetiségű hallgatók száma csak 6.188 főre emelkedett, azaz arányuk 5,7 százalékra csökkent, s ez az arány egy külföldön terjesztett román propaganda-kiadvány adatai szerint a következő évben

sem változott. Aláhúzandó, hogy ezek az adatok valamennyi magyar diákot számbavesznek, függetlenül attól, hogy azok magyarul tanulnak-e vagy románul. A 1977-es hivatalos népszámlálás adatai szerint az 1,7 millió főnyi magyarság 7,91 százalékát teszi ki Románia lakosságának; ha a magyarok számát 2 millióra becsüljük, az arányszám még magasabb.

A magyar egyetemi hallgatók arányának csökkentésére elsősorban a *dispozitii interne* módszerét használták. Így például egy egyetemi rendelet előírta, hogy minden évfolyamon valamennyi tantárgy esetében csak akkor lehet új tanulócsoportot indítani, ha legalább 15 hallgató akarja látogatni az órát. Tegyük fel például, hogy az egyik évben 60 diák jelentkezik, mondjuk kémiát tanulni; ebben az esetben 4 tanulócsoportot lehet indítani; s ha felteszük, hogy legalább 15 magyar van közöttük, az egyik csoport munkája magyarul folyhat. Mármost ha csak 14 a magyar jelentkezők száma, mind a négy csoportmunka románul fog folyni. Ezt úgy is el lehet érni, hogy soha nem vesznek fel egy szakra többet, mint egy tucat magyar anyanyelvű diákot.

Hasonló módszereket alkalmaztak a közép- és alsófokú oktatás esetében is. Itt az 1973/278-as törvényt használták fel, mely kimondja, hogy kisebbségi nyelven csak akkor lehet osztályt indítani, ha általános iskolák esetében legalább 25-en, középiskolák esetében legalább 36-an jelentkeznek. Az 1973-as törvény értelmében tehát ha csak 24 magyar, vagy mondjuk német diák jelentkezik az általános iskolába, nem indítanak anyanyelvi osztályt számukra, s azok kénytelenek általános iskolai tanulmányaikat román nyelven folytatni. Ebből a szempontból jelentős tényező Erdély települési megoszlása, mely általában lehetetlenné teszi, hogy a kívánt számú diák összejöjjön, hiszen a falvaknak átlagosan 500-1000 lakosuk van. Ugyanakkor a románokra nem vonatkozik semmilyen korlátozás: « román nyelvű tagozatokat vagy osztályokat a jelentkezők számától függetlenül is lehet indítani », mondja az 1973-as törvény. Vagyis ha egy színmagyar faluban egyik évben nem gyűlik össze egy évfolyamban 25 tanuló, akkor valamennyien románul

fognak tanulni. Egy ideig a szülők úgy próbálták megkerülni az 1973-as törvény teremtette problémát, hogy gyermekeiket a legközelebbi faluban járatták iskolába, bérautóbuszon, ott volt magyar nyelvű osztály, ám ezt a román hatóságok benzinhiányra hivatkozva betiltották. (Románia Európa legnagyobb kőolajtermelője.) A magyar nyelvű osztályok bezárásával párhuzamosan elbocsátották a magyar tanítókat is.

Igen tanulságos ebből a szempontból a bánfihunyadi középiskola esete. Bánfihunyad a túlnyomóan magyarlakta Kalotaszeg központja. Az 1948-as oktatási reform után egy hétosztályos iskola volt a városban, melyben mind magyarul, mind románul folyt tanítás. Nem sokkal később a román tagozatból 11 osztályos iskolát formáltak, míg a magyar nyelvű tagozat egészen 1955-ig 7 osztályos maradt. 1955-ben a magyar tagozatot is 11 osztályos iskolává alakították. 1976-ban újból felmérték a város iskoláztatási igényeit, s úgy döntöttek, hogy a középiskola három utolsó évében humán tárgyakból három román és egy magyar tagozatot indítanak, míg a technikai tárgyakat egyik osztályban magyarul, a másikban románul tanítják. A jelentkezők száma alapján csak két humán és egy technikai tagozatot lehetett indítani román nyelven, ugyanakkor elég tanuló jelentkezett ahhoz, hogy még egy magyar nyelvű humán tagozatot indítsanak. Más szóval az órák aránya 2 : 2 lehetne a humán, és 1 : 1 a reál-tagozatokon. Erről azonban szó sincs, a magyar diákok fölöslegét vagy beskatulyázták a meglévő osztályokba, vagy nyomást gyakoroltak a szülőkre, hogy ne küldjék gyerekeiket magyar osztályba.

A román hatóságok minimális szinten tartják a magyar nyelvű technikai képzést. (A romániai technikai tagozatok körülbelül a magyar szakközépiskoláknak felelnek meg.) A technikai tagozatokon (liceul technic) eltöltött négy év után a diák szakmunkásként helyezkedhet el az általa tanult szakmában és megvan a lehetősége arra, hogy valamelyik főiskolán folytassa tanulmányait. Aligha kell aláhúzni a szakközépiskolák fontosságát egy gyorsan iparosodó társadalomban: sokak számára itt nyílik meg a társadalmi emelkedés lehetősége. Lássuk tehát, hogy

alakult a szakközépiskolai oktatás helyzete a hetvenes évek közepén, mondjuk Kolozs megyében, ahol a lakosság több mint negyede (26,1 %-a) magyar: az 1973-74-es tanév kezdetén 174 első osztályt indítottak a szakközépiskolákban román nyelven, s csak két osztályt magyarul. A két magyar nyelvű osztályban textil- és építőipari képesítést lehetett szerezni, míg a román osztályokban sokkal többfajta tárgyat tanítottak: pedagógiát, egészségtant, mezőgazdaságot, mechanikát, elektrotechnikát, alkalmazott kémiát, információelméletet. Az 1976-77-es tanévre a helyzet valamennyire megváltozott: a román első osztályok száma 192-re, míg a magyaroké 9-re nőtt (indítottak egy mezőgazdasági osztályt, míg a többi osztályban különböző ipari szakképesítést lehetett szerezni).

Az 1973-as oktatásügyi törvény célja a román oktatási rendszer átalakítása volt, hogy az iparosítási követelményeknek megfelelően a középiskolai osztályok egyharmada ezentúl általános, míg kétharmada szakképzést nyújtson. A *Korunk* c. kolozsári magyar nyelvű folyóirat nyíltan kifejezte e politikával szembeni aggodalmait. Maga a román állam is rosszul fog járni, írta, ha az újonnan képzett kisebbségi értelmiség gyökértelenné válik, elfelejti anyanyelvét és elveszíti kapcsolatait a magyarul beszélő tömegekkel.

Az 1970-es évek romániai középiskolai oktatás helyzetének áttekintéséből kiderül, hogy az 1955-56 évi 8 százalékkal szemben 1974-75-ben a középiskolai tanulóknak csak 5,5 százaléka járt magyar nyelvű osztályokba, míg a szakközépiskolások esetében ez az arány 1,4 százalék volt, az 1955-56. évi 6,1 százalékkal szemben! Később a helyzet valamit javult: az 1977-78-as tanévben az Oktatásügyi Minisztérium 163 magyar nyelvű szakközépiskolai és 106 gimnáziumi osztály indítását tervezte Románia egész területén.¹⁷ Egyes beszámolók szerint azután, hogy nyugaton is kezdtek érdeklődni a romániai kisebbségek helyzete iránt, a Magyar Nemzetiségi Tanács 1978. márciusi plénuma is foglalkozott a kérdéssel, s Ceaușescu ígéretet tett arra, hogy alaposan felül fogják vizsgálni az egész oktatási rendszert.

Az oktatásügy fentebb vázolt állapotából következik, hogy a magyar anyanyelvű iskolásgyerekek tekintélyes hányada nem az anyanyelvén végzi tanulmányait. Debreczi Árpád, a román Oktatásügyi Minisztérium nemzetiségi főosztályának vezetője szerint az 1971-72-es tanév során a magyar nemzetiségű általános iskolai tanulóknak körülbelül egyharmada nem az anyanyelvén folytatta tanulmányait.¹⁸ Különböző hivatalos román közlésekből kitűnik, hogy ez az arány a későbbiekben sem változott. Sőt Lázár György tanulmánya szerint még ez az adat is alábecsüli az idegen nyelven tanuló általános iskolások arányát: ez az arány 30-50 százalék körül mozog. Egy bukaresti szakfolyóirat közlése szerint az 1977-78-as tanévben 26.614 magyar nemzetiségű diák járt román nyelvű középiskolába, azaz a magyar középiskolások 47,83 százaléka; ugyanezen forrás szerint « körülbelül tízezer » német ajkú középiskolás tanuló, azaz a német nemzetiségű diákok mintegy kétharmada járt román nyelvű osztályokba.¹⁹ Természetesen számításba kell vennünk, hogy a nemzetiségi szülők egy része a gyermek jövőjére gondolva saját jószántából választja a román nyelvű iskoláztatást, ám a fentebb idézett arányok túl magasak ahhoz, semhogy egészükben az effajta asszimilációs törekvések számlájára volnának írhatók

Egy utolsó megjegyzés: még a névleg magyar nyelvű iskolákban is a tantárgyak jelentős részét románul adják elő. Minden oldalról hangsúlyozzák annak fontosságát, hogy az államnyelvet mindenki elsajátítsa — ami végülis nem ésszerűtlen —; a román szaksajtóban valaki « hazafias kötelességnek » nevezte a román nyelv alapos ismeretét.²⁰ Magán a nyelven kívül románul tanítják a magyar iskolákban (vagy iskolai tagozatokon) a román történelmet és irodalmat, valamint a földrajzot, sőt a szaktárgyak egy részét is. A tanórákon kívül « irodalmi köröket, kirándulásokat, művészeti programokat, gyűléseket és más tevékenységeket » szerveznek az iskola román tagozatával karöltve, s ez is a román nyelvtanulás egyik eszköze. A magyar és a német Nemzetiségi Tanács 1978. márciusi együttes ülésén az egyik felszólaló a német nyelvű oktatással kapcsolatban elmondotta, hogy a honvédelmi, a

« kereskedelmi », a « vállalati és gazdasági, jogi » oktatás ugyancsak román nyelven folyik, valószínűleg ugyanez a helyzet a magyar nyelvű iskolákban is.²¹

A fontosabb sérelmek. 2. Kulturális intézmények.

A kulturális intézményekkel kapcsolatos magyar panaszok tárgya kettős: az egyik az anyagihiány, a másik: a magyar nemzetiségi intézmények vezetésében egyre nagyobb szerephez jutnak magyarul nem beszélő románok. Így például amikor a marosvásárhelyi magyar színház egyesült a helybeli román társulattal, az újonnan kinevezett igazgató nem tudott magyarul. A román Írószövetség kolozsvári magyar tagozatának üléseit *románul* kell tartani, mivel az ülésen csak a saját nyelvükön tudó román írók is résztvesznek.²² A hatóságok nyersanyaghiányra való hivatkozással rendszeresen csökkentik a magyarok kulturális tevékenységének lehetőségét. Miután az 1960-as évek vége felé nőtt a magyar nyelven kiadott újságok száma. Mint már fentebb említettük, 1973-ban a papírhiányra hivatkozva drasztikusan csökkentették példányszámukat és terjedelmüket. Egyes napilapok ettől kezdve csak hetente háromszor, vagy kisebb oldalszámmal jelenhettek meg.

A könyvtárak ellátottsága rendszerint rendkívül rossz, s a helyi könyvtárak sokszor csak a legnagyobb nehézségek árán tudnak magyar nyelvű könyveket beszerezni. Ugyanakkor állományukban igen sok olyan román nyelvű kiadvány található, amelyet senki sem akar olvasni. A székely tartomány egyik kis magyar falvában egy paraszt arról panaszkodott, hogy a helyi könyvtárban az egyetlen magyar nyelvű mezőgazdasági szakkönyv a bivalytenyésztésről szól, olyan vidéken, ahol emberemlékezet óta senki nem látott bivalyt.

Takács említett beadványa szerint három magyar nyelven is publikáló könyvkiadó vállalat (Kritérion, Politika, Dácia) tevékenysége kielégítőnek mondható, a többié nem. Különösen a tudományos és technikai szakkönyvek, illetve a gyermek és ifjúsági irodalom mennyisége és minősége

nem kielégítő. Takács ugyanakkor egy külön erdélyi rádió és televízió felállítását is javasolta, mely több műsoridőt tudna szentelni a magyar (és német) nyelvű adásoknak. Külön kihangsúlyozta, hogy egy olyan magyar nyelvű tudományos lapot kellene indítani, mely alkalmas lenne magas elméleti színvonalon megvitatni a társadalomtudományok és természettudományok időszerű kérdéseit.²³

A múzeumok és levéltárak helyzete ugyancsak számos panaszra ad okot. A Nemzeti Kulturális Örökségről szóló 1974-es törvény (1974/63 , és a levéltárakról szóló rendelet (1974/207) egycsapásra államosított minden 30 évnél régebbi anyagot, tekintet nélkül arra, hogy magánkézben vagy intézmények tulajdonában volt-e. Úrügyként a « nemzeti kulturális örökség » védelmét hozták fel, de például a magyar templomok esetében egyszerű rekvirálásról volt szó. Takács elpanaszolja, hogy az aradi katolikus püspöki palota levéltárát, melyet addig egy külön e célra emelt épületben őriztek, átszállították az aradi várba, ahol azóta minősíthetetlen körülmények között raktározzák. A szatmári püspökség levéltárát pedig egyszerűen elpusztították. A nagyváradi római katolikus, továbbá a szászvárosi, a szatmári és mármaroszigeti kalvinista iskolák levéltárai, illetve gyűjteményei ugyancsak súlyos kárt szenvedtek. Takács hangsúlyozza, milyen jelentőségük van ezeknek a dokumentumoknak a közösség szélesebb értelemben vett történelmi tudatának fenntartásában. Egy másik jelentés szerint több mint 200 egyházközség és esperesség levéltárát mozdították el, aminek következtében az anyag összekeveredett és további kutatások számára alkalmatlanná vált. Takács követelte megfelelő személyzet kiképzését, e páratlan értékű anyagok megőrzésére és feldolgozására, ami annál is indokoltabb volna, mivel a háború óta egyáltalán nem képeztek ki levéltárosokat, még a román nyelvű források feldolgozására sem.²⁴

Ami különösen sérelmes magyar szempontból: Erdély történetét úgy írták újra s tanítják az iskolákban, mintha magyarok e vidéken nem is éltek volna. A román történetírás szinte kiiktatja Erdélyből a magyarságot, még ott

is, ahol a román-magyar osztály-szolidaritás elve tulajdonképpen az ellenkezőjét követelné. Vegyük például, hogyan tárgyalják Vitéz Mihálynak 1595-ben a Călugăreni és Giurgiu-i csatában a törökök felett aratott győzelmét. Vitéz Mihály hadseregében magyarok és románok egyként harcoltak, s az Erdélyből jött magyar csapatoknak jelentős szerepük volt a diadal kivívásában. Erről alig esik szó, sőt a román szakirodalom nagyobb részében magyar csapatok részvételéről említés sem történik.²⁵ Az iskolai történelemkönyvek kizárólag Erdély történetének román változatát ismertetik. Amennyire csak lehet csökkentik a magyaroknak és a németeknek Erdély történetében játszott szerepét. Így például említés sem történik a tordai egyezményről. Igyekeznek csak olyan eseményeket tárgyalni, amelyekben valamilyen formában a románok is részt vettek.²⁶

Ugyanakkor mindent megtettek, hogy az erdélyi tájból kitöröljék a magyarok jelenlétének szemmel látható jeleit. A székely vidék néhány helységétől eltekintve a kétnyelvű feliratok gyakorlatilag eltűntek; újabb jelentések szerint azonban Erdély több vidékén visszaállították őket. Jellemző, hogy egy román újságíró, akinek nemrégiben magánbeszélgetés folyamán feltettem ezt a kérdést, elképedéssel fogadta azt a megjegyzésemet, hogy Kolozsvárt, ahol a lakosságnak legalább két ötöde magyar, magyar nyelvű utcatábláknak is kellene lenniök. Arról is panaszkodnak a magyarok — talán túlzott érzékenységből? — hogy valahányszor egy-egy városnegyed felújítására kerül sor, mindig a magyar vonatkozású városrészek rombolásával teremtenek helyet a modern háztömböknek. Itt megjegyzendő, hogy az erdélyi városok nemigen hasonlítanak a regátiakhoz. Brassó városközpontja, vagy a segesvári óváros a középkori Németországra emlékeztet (természetes, hiszen lakói Németországból származtak). Kolozsvár központja ugyanolyan, mint a többi múlt század végi magyar városé, s ugyanez áll Nagyváradra is. A románok ezt természetesen érzik, s nem bánnák, ha eltűnnének a magyar múlt emlékei. Egyes beszámolók szerint ezt a gyakorlatot a temetőkre is kiterjesz-

tik: időnként felújítják a sírköveket, s az elhunyt magyarok románokká válnak — ez a módszer Mussolini Olaszországára emlékeztet.²⁷

A magyar kisebbségnek számos sérelme van hitéletére vonatkozóan is. Az a már említett körülmény, hogy a nemzetiségi és felekezeti különbségek nagyjából egybeesnek, megkönnyíti a diszkriminációs intézkedéseket. Az állam egyházügyi hatóságai, melyek totális ellenőrzést gyakorolnak az egyházak minden életmegnyilvánulása fölött, eleve bizonyosak lehetnek abban, hogy a római katolikusokat és a protestánsokat korlátozó intézkedések csak a nemzetiségiekre fognak kihatni.

Erdély négy római katolikus püspöksége közül három betöltetlen. Egyedül Gyulafehérvárnak van püspöke, Márton Áron személyében, akiről tudni kell, hogy évekig volt börtönben, s csak 1967 óta gyakorolhatja ismét lelkipásztori tevékenységét. Az egymillió főnyi erdélyi katolicizmus csak egyetlen teológiai szemináriummal rendelkezik; a papok több mint 60 százaléka elmúlt ötven éves, és az utánpótlás nincs biztosítva. A vallásoktatás általában a plébánián és a parókián folyik; a résztvevőknek — akik az iskolások 20-30 százalékát teszik ki — nincs joguk jegyzetet készíteni, holott hittankönyv vagy biblia sem áll rendelkezésükre. A hitoktatóknak tilos a gyerekeket kikérdezniük, mint ahogy városi sétára sem vihetik őket. Az egyház se könyvet, se újságot nem adhat ki, mindössze egy naptárt. A papoknak tilos külföldről jövő adományokat elfogadni, vagy levelezést folytatni nem-kommunista országban élő családtagjaikkal, ill. ottani egyházi intézményekkel. Magyarországgal való kapcsolataikat különösen szigorúan ellenőrzik, s ritka eset, hogy odautazásra engedélyt kapnak. A román alattvalónak általában 24 órán belül kötelessége jelenteni a rendőrségnek, ha külföldivel volt dolga, a katolikus és protestáns papok esetében azonban ezt különös szigorral kérik számon. (A jelentés 7 példányban készítendő, melyből 4 román nyelven.)

A református egyház két püspökkel büszkélkedhetik, de mozgástere épp olyan korlátolt. Szintén csak egy szemináriumot tarthat fenn, s ezen kívül egy lapot adhat ki.

Külföldről csak külön engedéllyel fogadhat el adományt (1974. évi 21-465 sz. rendelet). A legutóbbi árvíz-károk után a református lelkészek számos ajándékot kaptak a világ különböző tájáról, a károsultak részére. Papp református püspöknek körlevélben kellett közölnie a lelkészekkel, hogy az adományokat kötelezően be kell szolgáltatniuk a hatóságoknak. Ezzel kapcsolatban még említést érdemel, hogy a legutóbbi romániai földrengés után igen sok szó esett külföldön a görögkeleti templomokat ért károkról, de legalábbis hivatalos részről — említés sem történt a protestáns templomok megsérüléséről, nevezetesen Kovászna megyében.

Gazdasági élet és munkalehetőségek

Az erdélyi magyarok erős gyanakvással fogadják azt a sokat hangoztatott elvet, miszerint az állam a nemzetiségi területek fejlesztésére fordított beruházásokkal fogja kiegyenlíteni az ország egyes vidékei közötti szintkülönbségeket. A Székelyföld iparilag elmaradott területnek számít (annak számított már a magyar uralom idején is), s tény, hogy az utolsó tíz év során a román állam jelentős összegekkel szorgalmazta itt az iparosítást. Sok új gyár létesült: Kovászna és Hargita megyékben 1966 és 1975 között számszerint huszonkettő. Feltűnő azonban, hogy a vezető állásokba és a szakképzettséget igénylő munkakörökbe túlnyomóan románok kerülnek, nem pedig helyi emberek. A hatóságok különleges juttatásokkal (pl. lakás-kiutalással) veszi rá a regátiakat, hogy e vidékre áttelepüljenek. Továbbá elv az is, hogy az iparban a hivatalos nyelv kizárólag a román, még ott is, ahol a személyzet és köröskörül a lakosság túlnyomórészt magyar. A román állam úgy véli, hogy nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy egyes vállalatai magyarul működjenek: attól tart, hogy ezáltal ezek elszigetelődnek a román iparfejlesztés fősodrától, s nem volnának abban a helyzetben, hogy nem-magyar nemzetiségűeket is alkalmazzanak. A hatóságok felfogása szerint az egységes hivatalos nyelv hiánya zavart okozna az irányításban, meg-

nehezítené a kapcsolatok fenntartását a központi tervezőkkel és a minisztériumokkal, lehetetlenné tenné, hogy bármely román állampolgár az ország bármely vidékén elhelyezkedhessék, s mindez súlyosan kikezdené a román társadalom egységét. Külön munkahelyeket fenntartani a magyaroknak — mert a romániai viszonyok között a kétnyelvűség gyakorlatilag csak így képzelhető el — valószínűs provokációnak tűnik a román nemzeteszme ellen.*

Ezzel szemben a magyarok joggal hangsúlyozzák, hogy a magyarság képzett elemei ma már mind beszélnek románul, s így a termelés területén is közvetítők lehetnek a román állam és a magyar közösség között. Össz-társadalmilag is hasznos volna, ha magyar mérnököket alkalmaznának olyan üzemekben, ahol a dolgozók jelentős része magyar nemzetiségű, hiszen ezzel könnyebbé válnék a vállalaton belüli kommunikáció, létrejönne a valódi kétnyelvűség alapja, s eltűnnék egy fontos sérelem. Úgy tűnik azonban, hogy a román állam tudatosan törekszik arra, hogy románokat telepítsen magyarlakta területekre, s ott olyan állásokhoz juttassa őket, amelyeket magyar nemzetiségűekkel is épp olyan jól be lehetne tölteni.

Magyar oldalról azt is fölhányják, hogy soraikból azok, akiknek mindenek ellenére sikerül magyar nyelven elvégezniük tanulmányaikat, rendszerint képtelenek Erdély területén munkát találni, s így kénytelenek a Regátba költözni. Ennek kétféle következménye van. Egyrészt megtöri a kapcsolatot a magyar értelmiség és a magyar közösség egésze között (t.i. e közösségen belül oly nehézzé válik a társadalmi mobilitás, hogy a társadalmi

---

* A kétnyelvűség persze úgy is elképzelhető volna, hogy a magyar többségű, vagy éppen színmagyar vidékre beköltöző román káder megtanul magyarul. Mint ez, mondjuk Belgiumban, a flamand országrészbe bevándorló wallon tisztviselővel, vagy Svájcban egy francia kantonban letelepedő német-svájcival megtörténik: az egyik megtanul flamandul, a másik franciául. Igaz, hogy Svájc és Belgium federálisan szervezett országok. (A szerk.)

előbbrejutásra törekvő munkást vagy parasztot a román közösség felé tereli). Másrészt a magyar szakember-réteg asszimilálódását idézi elő (hiszen a Regátban lakó magyarok gyermekei már valószínűleg a román kultúra hatása alatt fognak felnőni). Ez a hivatalos politika helyenként egészen abszurd helyzetet eredményez; így például előfordul, hogy az Erdélybe települt román orvos kénytelen tolmács segítségével megvizsgálni betegeit, miközben a Regátba átkerült magyar orvos évszámra nem lát magyarul beszélő beteget. 1978. márciusában Ceaușescu nyilvánosan is elismerte ezt a problémát a Nemzetiségi Tanács ülésén:

« Lépéseket kell tennünk abba az irányba, hogy az egyetemet végzetteket — különösen az oktatási kádereket, de az egészségügyi és a mezőgazdasági kádereket is — saját szülőhelyükön foglalkoztassuk, s így elkerüljük, hogy az ország egyik részéből a másikba kelljen küldözgetni őket. »

Hogy ennek a kissé homályos kijelentésnek lesz-e gyakorlati következménye, az majd a jövőben derül ki.²⁸

Politika és közigazgatás

A magyar közösség politikai önkifejezését rendkívül megnehezíti, hogy a román állami nacionalizmus erős centralizmussal párosul. A magyar felfogás az, hogy lehet az ember jó kommunista állampolgár anélkül, hogy a román nemzethez tartozónak vallaná magát. Takács szerint a romániai magyarság önálló történelmi tudattal és jövő-szemlélettel rendelkező nemzeti közösség, ez azonban nem zárja ki, hogy lojális legyen. A román nemzetiségi politikának *ebből* kellene kiindulnia, s el kellene ismernie a magyarságot mint külön közösséget.

Ebből a szempontból vetődik fel a magyar nemzetiségű politikai káderek kérdése. Általános vélemény szerint a magyar származású tisztségviselők aránya megfelel a magyar kisebbség számbeli arányának. A párt vezető

testületeiben, pl. a központi Bizottságban, csakúgy, mint a helyi pártbizottságokban, a Nemzetgyűlésben vagy a helyi tanácsokban, a magyarok számaránya ezt az elvet követi. Csakhogy az említett szervezetek hatalma inkább csak névleges, ami pedig a tényleges hatalommal bíró intézményeket illéti (mint pl. a helyi pártapparátust), azokból a magyarokat többnyire kizárják. A hetvenes évek közepén egyáltalán nem volt magyar tagja a temesvári, aradi és mármarosai megyei pártbizottságok végrehajtó testületének (« büro »), pedig mindhárom megyében jelentős létszámú kisebbség él. Egy másik módszer, hogy olyan díszmagyarokat neveznek ki vezető testületekbe, akik lényegileg magukévá tették a románosítási politikát, s akiket a magyar közösség is így tart számon. Magyar származású hivatalos emberek gyakran úgy érzik, hogy figyelik őket, s ezért nemigen szólalnak meg anyanyelvükön. Király Károly Ilie Verdețhez írt levelének egy kitétele szerint az érdekeltek ezzel tudlajdonképpen azt jelzik, hogy kényszerből tesznek így. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy Erdélyben, s bizonyos mértékig még a Székelyföldön is, e helyi hivatalnokok többnyire nem hajlandók magyarul tárgyalni ügyfeleikkel. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a románul rosszul beszélő emberek számára még egy egyszerű levél feladása is kínos próbatétellé válik.

A már említett szervezetek kivételével a központi irányításában is elég kevés magyart találhatunk. Úgy tűnik, hogy néhány fontosabb minisztériumban — különösen a külügyben, a belügyben és a hadügyminisztériumban — egyáltalán nem alkalmaznak magyarokat. Ennek következtében alig találunk magyarokat román diplomáciai szolgálatban, sem a tisztikarban, sem a rendőrség kötelékében. Erre vonatkozólag pontos adatok nem állnak ugyan rendelkezésünkre, de különböző beszámolókból kitűnik, hogy alig találni magyar származású rendőröket Erdélyben. Mivel gyakran a rendőr jelenti az első — s nem egyszer a legfontosabb — kapcsolatot egyén és állam között, ennek elég súlyosak a következményei: baja lehet annak, aki a kizárólag románul beszélő rendőrt magyarul szólítja meg.

1976 után számos adatszerű jelentés készült arról — ezek közül többet az Amnesty International is felvett hivatalos anyagai közé — hogy a rendőrség erősen fokozta tevékenységét Erdélyben. Ez valószínűleg összefügg egyrészt a Kádár-Ceaușescu csúcstalálkozóval, másrészt a Zsil-völgyi bányászsztrájkjal (a Zsil-völgye vegyes népességű terület), s nem idegen tőle a Király-féle levelek nyugati közzététele sem. Mindenesetre a magyar értelmiségiek meg vannak győződve arról, hogy a román titkosrendőrség, a Securitatea, megfélemlítési kampányt indított ellenük. Szikszai Jenő brassói tanárt az öngyilkosságba kergették, miután több napon keresztül verték a rendőrségen. Kúti Sándor, egy másik brassói tanár ugyancsak meghalt, bár az ő esetében nem tudni, megölték-e, vagy belehalt a rendőrségen szerzett sérüléseibe. Zsuffa Zoltán kovásznai tanár nyugatra kijutott tanúsága szerint a Securitatea megverte, lakásán házkutatást tartottak, és őt magát többször kihallgatták. Több jelentés arról számol be, hogy a rendőri erőszaknak munkás és paraszt áldozatai is voltak. Az egyik beszámoló szerint egy kalotaszegi paraszt két « turistát » hívott meg házába, akik magyar rendszámú gépkocsin utaztak; a « turisták » különböző kérdéseket tettek fel a román-magyar kapcsolatokról. Később a parasztot felelősségre vonták a beszélgetés miatt, mert, mint kiderült, az állítólagos « turisták » a román titkosrendőrség tagjai voltak, akik a beszélgetést magnószalagra vették²⁹

A Magyar Nemzetiségi Dolgozók Tanácsa, amelynek hasonló német megfelelője is van, jellegzetes kirakatintézmény. Névlegesen a kisebbség szervezete, ám egész tevékenysége alkalmi közgyűlések rendezéséből áll, melyeken a különböző díszvezetők elzengik a román nemzetiségi politika dicséretét. Az 1978. tavaszán elhunyt Péterfi István, aki haláláig a tanács elnöke volt, jellegzetes példánya volt ennek az emberfajtának. Takács szerint a tanácsnak nincs állandó székháza, nincsenek fogadóórái, beszámolóit cenzúrázzák, határozatai üres formaságok. Véleménye szerint ez az intézmény összekötő kapoccsá válhatott volna a magyarság és a pártvezetőség között, de formális működése erre nem tette alkalmassá. Takács

egy sor javaslatot terjesztett elő arra vonatkozóan, hogyan kellene megreformálni a nemzetiségi érdekképviseletet. A Nemzetiségi Tanácsot szerinte tömegszervezetté kellene átalakítani, helyi szervezetekkel minden olyan területen, ahol azt a magyarok száma indokolttá teszi. Másrészt a Nemzetgyűlésben fel kellene állítani egy nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó állandó bizottságot, mint ahogy ez például Szlovákiában létezik. További javaslatai: dolgozzanak ki új nemzetiségi törvényt a gyakorlatilag elavult 1945-ös rendelet helyébe, hogy pontosan szabályozzák a hatóságok jogait és kötelességeit a nemzetiségi politika konkrét alkalmazásában. A Kulturális és Oktatásügyi Minisztérium nemzetiségi titkárságait ruházzák fel végrehajtó hatalommal. A nemzetiségi kádereket többé ne küldjék az ország távoli vidékeire, hanem foglalkoztassák őket a saját nemzetiségük lakta területeken. S végül: mindenütt, ahol a nem-román nemzetiségek aránya eléri a lakosság 15 %-át, legyen használatos az állami, illetve községi ügyintézésben, a felhívásokban és hirdetésekben a román mellett az illető nemzetiség nyelve is.

A probléma nemzetközi vonatkozásai

Az erdélyi helyzetet igen nagy mértékben bonyolítják a kérdés nemzetközi összefüggései. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a jószándék hiánya, amely annyira jellemzi a román hatóságok magatartását, elsősorban a félelemre vezethető vissza. A románokban változatlanul tovább él az az aggodalom, hogy Erdély státuszának kérdése még mindig nincs véglegesen rendezve, s egy napon a kisebbség létére hivatkozva a magyar állam felújíthatja területi igényeit. Bármilyen megnyugtató nyilatkozatokat tesznek is Budapesten — a magyar vezetés, Kádárig felmenően, többször leszögezte, hogy a magyar államnak semmiféle területi követelése nincs Romániával szemben — marad a bizonytalanság érzése. A kisebbség helyzete iránti minden budapesti érdeklődést Romániában ösztönszerűen burkolt irredentizmusnak tekintenek Ezeket a félelmeket

csak fokozza az a rejtett szerep, melyet Erdély a Szovjetunió, Románia és Magyarország államközi hármásában játszik. Ahogy a magyar állam bizonyos fokig érdekeltnek tekinti magát az erdélyi magyarság ügyében, a román állam is kötelezettségeket érez a beszarábiai (azaz a moldovai szovjet köztársaságban lakó) románokkal szemben, akiknek a szovjet hatóságok megtiltották, hogy románként tekintsek magukat.* A Kreml ezt a két látens irredentizmust használja fel arra, hogy nyomást gyakoroljon a románokra, és biztosítsa a magyarok lojalitását.

Az elmúlt években a Szovjetunió többször is hallgatólagosan arra biztatta a magyar pártot, hogy « internacionalista » alapon bírálja a román pártvezetést; ezt a közvélemény mindkét oldalról úgy fogta fel, mint nemzeti célzatú, azaz Erdélyre vonatkozó megnyilvánulást. A közelmúltban a magyar kormány némileg megjavította helyzetét Romániával szemben. 1977. májusában, föltehetőleg szovjet nyomásra, a román kormány hozzájárult a kétoldalú tárgyalásokhoz, többek között a kisebbségi kérdérről. Ceaușescu és Kádár tárgyalásai után (melyek magánértesülések szerint meglehetősen feszült légkörben zajlottak le) a két fél közös nyilatkozatot bocsátott ki, s ebben kijelentette, hogy a Romániában élő (körülbelül két millió főnyi) magyar, s a Magyarországon élő (körülbelül 25 ezer főnyi) román kisebbség hidat képez a két nemzet között. Politikailag sokan ezt úgy értelmezték, hogy a román fél ezzel a magyar államot, mint az erdélyi magyarság érdekképviselőjét ismerte el. A két fél megállapodott, hogy erősíteni fogják a kulturális kapcsolatokat, hogy Kolozsvárt ismét magyar konzulátust állítanak fel, Debrecenben pedig román konzulátust. A tárgyalásokat követő évben azonban semmilyen téren nem történt említésre méltó lépés, s amikor 1978. februárjában Ștefan Andrei, Ceaușescu személyes megbízottja Budapestre látogatott, magyar vendéglátói közölték vele, hogy véleményük szerint a dolgok túlságosan elhúzódnak.³⁰

---

* Lásd erre vonatkozólag Bíró Péter május 25-i jegyzetét jelen kötetünkben. (A szerk.)

A románok rendkívül érzékenyek a magyar állam és az erdélyi magyar kisebbség közötti kulturális kapcsolatokra. Ezek épp azt — az irredentizmussal kapcsolatos — félelmet váltják ki belőlük, amelyet a magyar állam annyira szeretne eloszlatni. Ebből aztán képtelen következmények származnak. A magyarok évek óta felpanaszolják, hogy gyakorlatilag lehetetlen Erdélyben magyarországi újságokhoz hozzájutni, holott a Regátban (ahol nincs rá vásárló) árusítják őket. A hatóságok rossz szemmel nézik, ha erdélyi ember magyarországi újságot járát, s akadályozzák mind az előfizetést, mind a kikézbesítést. A hatvanas években előfordult, hogy a behozott magyar filmeket csak román szinkronban játszották, vagy pedig a magyar hangot érthetlenné torzították. A hatóságok számontartják, ha valaki a budapesti rádió adásait hallgatja, vagy a magyar televízió műsorát nézi. Nem szeretik a Magyarországgal való összehasonlítást, ahol a rendszer annyival liberálisabb, s az életszínvonal is lényegesen magasabb, mint Romániában. E probléma vonatkozik az erdélyi román értelmiségre is, melynek sok tagja ért magyarul, s akiknek ezért Magyarország ablak nyugat felé. A Magyarországról jövő behatásoknak ilyen értelemben is van némi felforgató szerepük.

1974-ben egy különösen sértő rendelkezést vezettek be Romániában az idegenforgalommal kapcsolatban. A 225/1974-es rendelet szerint külföldi turisták nem szállhatnak meg magánlakásban, csak szállodában vagy campingben. Egybehangzó beszámolók szerint ezt a rendeletet sokkal szigorúbban veszik Erdélyben, mint mondjuk a Fekete-tenger partvidékén. Mind a romániai, mind a magyarországi magyarok úgy tekintik, hogy ez a rendelet elsősorban ellenük irányul: arról van szó, hogy a Magyarországról jövő látogatók ne szállhassanak meg barátaiknál vagy ismerőseiknél, sőt rokonaiknál se, kivéve ha azok első fokúak. A helyi hatóságok nagy éberséggel szereznek érvényt e rendeletnek. A magyarországi Kúnszabó Ferenc egy írásában beszámolt arról, hogyan késte le egy csángó faluban a városba visszamenő utolsó buszt, hogyan szállásolták el a helybéliek, s hogyan ítélték ezekután házigazdáját 25.000 lej pénzbírságra. (Romániában az átlagos

havi jövedelem kb. 2000 lej.)³¹ Nehéz egyértelműen megállapítani, csakugyan azért hozták-e ezt a rendeletet, hogy csökkentsék a Romániába utazó magyarok számát, de tény, hogy az igen kedvezőtlen hatást gyakorolt az Erdély és Magyarország közötti kapcsolatokra, s egyszersmind tovább szélesítette az állam betekintését az egyének életébe.*

A román replika

Mióta nyugaton napirendre került az erdélyi probléma, s különösen amióta az Egyesült Államokban különféle szervezetek erőteljes kampányba kezdtek az erdélyi magyar kisebbség ügyében, követelve, hogy az amerikai kormány vonja vissza Romániától a vele való kereskedelemben megadott « legnagyobb kedvezmény » elvét, a román vezetőség kénytelen volt válaszolni az ellene felhozott vádakra. Válasza a kisebbséget sújtó megkülönböztetések tagadásától a tények kiforgatásáig terjedt. Ceaușescu hazáruulóként bélyegezte meg és « erkölcstelen dekadenseknek » nyilvánította azokat, akik « két arany- vagy ezüst-pénzért, egy tál lencséért vagy gulyásért idegen körök szolgálatába szegődnek ». Ezt a kitétel általában Királyra vonatkoztatták, az « idegen körökbe » pedig valószínűleg Magyarország is beleértendő. A román kormány röpiratokat bocsátott ki, amelyekben újra szó esik azokról a románellenes atrocitásokról, amelyeket Észak-Erdély horthista megszállása során (azaz csaknem negyven évvel ezelőtt!) követtek el magyar rendőrségi elemek. Új lendületet kapott a dákoromán folytonosságról szóló célzatos

---

* Az 1979. július végén meghozott romániai benzinkorlátozások újabb adalékot szolgáltatnak a fentebb elemzett politikához, s egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a magyar turista nemkívánatos elem Romániában. (A szerk.)

beszéd is. Illyés Gyula « Magyar Nemzet »-beli cikksorozata³² nagy fölhördülést okozott, s Illyést azonnal « horthystának » kiáltották ki, ami több mint valótlan, ha tekintetbe vesszük a költőnek az 1919-es kommunista forradalomban játszott szerepét, s azt, hogy azóta is mindig a baloldalon állott. Nyugaton tartózkodó román hivatalosok minden módon bizonygatják, hogy kisebbséget előnyösebben még nem kezeltek, mint a magyarokat Romániában, ezt az állításukat idézetekkel és statisztikákkal támasztják alá. Nyugati lapokhoz, melyek az erdélyi kérdésről cikkeztek, levelek érkeznek, melyek kétségbe vonják a lapokban közölt jelentések hitelét. Mellesleg szólva roppant valószínűtlen, hogy Romániában egy magánszemély csak úgy olvassa a londoni *The Economist*-ot vagy a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-ot, arról nem is beszélve, hogy aztán hivatalos engedély nélkül vegye magának a bátorságot, hogy ezekhez az újságokhoz forduljon...³³ Másrészt érdemes megemlíteni, hogy kampány indult a külföldi románság részéről is, s hogy ennek bizonyos csoportjait kommunista-ellenes nézeteik egyáltalában nem akadályozzák meg abban, hogy a kisebbségi kérdésben egyet ne értsenek a hivatalos állásponttal és ne támadják a magyarokat.

Gondolkodó románok azonban elismerik, hogy amikor a magyarok által felhozott sérelmeket egyszerűen rosszindulatúnak vagy irredentizmusnak nyilvánítanak, ezzel az ellenkező hatást érik el. Mindemellett a magyar kérdésfeltevés szerintük annyiban félrevezető, hogy úgy tűnik, mintha csakis a magyarok szenvednének Romániában az elvakult nacionalizmustól. Helyesebb megközelítés, ha az erdélyi helyzetet a maga egészében vizsgáljuk, hiszen a Ceaușescu-vonal, amely figyelmen kívül hagyja Erdély jellegzetességeit, legalább annyi bajt okoz az ott élő románoknak, mint a magyaroknak és a németeknek. A románok — e vélemények szerint — épp úgy megsínylik, mint a többiek, azt a képtelen mozgósítási állapotot, ahol az egyéni szabadságjogokat lábbal tiporják, s az uralgó bürokrácia pillanatnyi szempontjai mindenek felett állanak. Az erdélyi románok nem lehetnek érzéketlenek a magyar követelések iránt, hiszen ők is szenvednek attól,

hogy ott kell munkát vállalniok, ahová a hatóságok küldöztetik őket, miközben Erdélyt elárasztják a regátiak, akiknek vajmi kevés érzékük van a helyi szokásokhoz és igényekhez. Léteznék tehát valamiféle Erdélyiség-tudat, amely abból indul ki, hogy az erdélyi életmód a három jelentősebb kultúra összeötvöződésén alapul, s hogy ezek kölcsönösen sokat köszönhetnek egymásnak. E gondolkodásmódnak számos híve van a magyarok, különösen a baloldali értelmiség körében, akik semmi esetre sem hajlanak az irredentizmusra, sőt gyanúsak és károsnak tartják, ha Magyarország túl sokat avatkozik a dolgukba.

A magyarok minderre azt válaszolják, hogy az erdélyiség-tudat az ötvenes évek közepétől nem könnyelhet el jelentősebb sikereket, hiszen szöges ellentétben áll a román állami nacionalizmussal, amelynek szemében a transzilvanizmus bűnös megkérdőjelezése a román nemzet egységének és integritásának. A magyarok úgy vélik, hogy az erdélyi románok helyzetét mégsem lehet az övékével összevetni: a magyar automatikusan másodosztályú állampolgárnak számít és nemzeti megkülönböztetésnek van kitéve. Bármily bajokkal küzdenek is az erdélyi románok, őket nem támadják nemzeti kultúrájukhoz és anyanyelvükhöz való ragaszkodásuk miatt. Mászóval egy erdélyi román, bármennyire osztja is a magyar gondokat és az erdélyiség-tudatot, bármilyen sérelmeket szenvedjen is el a regátiak részéről, mégiscsak a nemzeti többség tagja, aki élvezi az ebből származó összes előnyöket. Még ha utálja is Ceaușescut és a román párturalmat, a román nemzet tagja marad, románának tekinti magát: amit viszont nem tehet meg a magyar, ha magyarnak akar maradni. Itt visszajutunk a kettős lojalitás problémájához: ahhoz, hogy mennyire lehet elválasztani az *államhoz* való lojalitás *politikai* követelményétől a *nemzethez* való lojalitást (amely voltaképpen *kulturális* kategória).

Ezzel kapcsolatban szót érdemel a dákoromán folytonosságról szóló vita egy politikai vonatkozása. Miközben a román hatóságok « együttélő nemzetiségekként » emlegetik a nem-román kisebbségeket — amely fogalom ta-

gadhatatlanul egyfajta jogi egyenlőségre utal — az a körülmény, hogy a dákoromán folytonosság tanával alapozzák meg államiságukat, egy bizonyos hierarchiát vezet be a nemzetiségek közé, az engyenlőség rovására. A dolog veleje az, hogy a dákoromán folytonosság tanában lecsapódó, kiélezett faji nacionalizmus fokról-fokra felváltotta a marxizmus-leninizmust mint államideológiát, s hovatovább már a lojalitás ismérve is. A dákoromán történelemszemlélet lefokozza a kisebbségeket, megfosztja őket attól a lehetőségtől, hogy a román nemzet teljes jogú tagjának érezzék magukat; másodrendűségük világosan következik abból, hogy nem a dákorománoktól származnak.*

A magyar sérelmekkel szemben van aztán egy második ellenvetés nem-hivatalos román részről, amely valahogyan így hangzik. A magyar törekvések tulajdonképpen veleje az, hogy valamiféle magyar életforma után áhítoznak. Ezzel azonban az a baj, hogy követelményei összeegyeztethetetlenek a romániai kommunista államrendszerrel. Király és Takács a Magyar Nemzetiségi Tanácsot valódi képviseleti testületté szeretnék átalakítani: a románok csak örülnének annak, ha *minden* országos intézménnyel valami ilyesmi történnék, de lehetséges-e ez egy olyan rendszerben, amely csak kirakat-intézményeket ismer, s ahol az egész társadalmat — a kommunista pártot is beleértve — egy önkényeskedő klikk érdeke szerint, zsarnokilag igazgatják? Másszóval a magyarok liberalizálást követelnek, valami ahhoz hasonlót, ami Magyarországon van, de ami romániai viszonyok között hiú ábránd. Amit a magyarok követelnek — így az ellenvetés — az csak egy általános liberalizálódás keretében lenne megoldható. Ez az érvelés egy bizonyos pontig meggyőzően hangzik, másfelől azonban kétségtelen, hogy a román állam, vagy legalábbis ügyintézőinek jelentős része, a magyar kisebbséggel úgy bánik, mint hogyha az idegen test lenne a nemzeten belül. A kisebbség létében veszélyt

---

* Lásd ezzel kapcsolatban Bíró Péter május 12-i naplójegyzetét a jelen kötetben. (*A szerk.*)

lát a román állam területi egységére nézve, s ezért tagjaira nagyobb nyomást gyakorol, mint a román többséghez tartozó egyedekre.

Fesd az ördögöt a falra, akkor megjelenik. Amikor a román vezetés másodosztályú állampolgároként kezeli a magyarokat, végül is maga idézi elő azt, amitől annyira fél, vagyis hogy meggyengül a magyarok lojalitása a román állammal szemben. Az utóbbi évek fejleményei kétség kívül felbolygatták a — sokszor rosszul informált — magyarországi közvéleményt, annyira, hogy Erdély ügyében most már komoly nyomás nehezedik a budapesti kormányra; már pedig elkerülhetetlen, hogy az így keletkezett viszályba ne avatkozzék bele a Szovjetunió is, ennek minden, a román fél számára esetleg oly kellemetlen következményével együtt. A helyzet iróniája, hogy az erdélyi magyarság régebben nagyon erős regionális öntudattal rendelkezett, amely nem azonosult feltétlenül a magyar államisággal. Egészen a hetvenes évek elejéig a román államnak lehetősége volt arra, hogy autonóm magyar nemzetiségi öntudatot fejlesszen ki: politikailag ez a tudat a román államhoz kapcsolta volna a magyarokat, s sajátos követeléseik megmaradhattak volna a kultúra szféráján belül. Számos jel mutat arra, hogy ezt az alkalmat elszalasztották, s hogy az erdélyi magyarok egyre kevésbé képesek azonosulni azzal az állammal, amely megtagadja tőlük alapvető kisebbségi jogaikat.

JEGYZETEK

1. Hogy milyen nemzetiséghez tartozónak vallja magát valaki, az külső behatásoktól is függ. Amikor az 1945-öt követő első magyarországi népszámlálás idején azt a kérdést tették fel (magyarul beszélő kérdezőbiztosok) a megmaradt németeknek, hogy milyen nemzetiségűek, sokan

az « ungarisch » szóval válaszoltak: így szerették volna elkerülni, hogy őket is kitelepítsék... Az erdélyi helyzetet demográfiaileg feltérképezte Paul Compton « A népesség alakulása Erdélyben 1956 óta » c. tanulmányában, melyet egy londoni konferencián adott elő, 1972 áprilisában, majd G.D. Satmarescu néven publikált az *East European Quarterly* 1975. januári számában (425-439. o.). Lásd még: Trond Gilberg: « Nemzeti kisebbségek Romániában a szocializmus időszakában », *East European Quarterly*, 1974. január (435-458. o.). Mindkét tanulmány arra a következtetésre jut, hogy a népszámlálások adatai valószínűleg alábecsülik mind a magyar, mind a német kisebbség létszámát.

2. Az eredeti magyar szöveg « Jelentés Erdélyből » címmel jelent meg a párizsi *Irodalmi Újság* 1977. márc.-áprilisi számának mellékleteként.

3. « A magyarul beszélők száma », *Magyar Nyelvőr*, Budapest, 1970. okt.-dec., 386-392. o.

4. Bukarest, 1976, *Meridiane* könyvkiadó. A tanulmányt, amelyet egy bukaresti politikai-tudományos intézet állított össze, nyugodtan tekinthetjük a román hivatalos álláspont kifejezőjének.

5. Lásd Robert R. King: « Minorities under Communism; Nationalities as a Source of Tension in the Balkans ». (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1973.)

6. Az « Erdély » szó eredetileg az « erdön túli », azaz a Bihari Havasokon túli területet jelentette, s az « erdőelve » ősmagyar szóból származik. « Ardeal » a magyarból ered. A « Siebenbürgen » szó a középkori német telepések hét városára utal.

7. Hugh Seton Watson igen magas színvonalon elemzi ezt a kérdést « Eastern Europe between the Wars, 1918-1941 » c. könyvében. Lásd nevezetesen a 3. kiadást. (Hamden, Conn., Archon, 1962) 268-274. illetve 296-310. o.

8. Keith Hitchens « The Rumanian National Movement in Transylvania 1790-1849 » (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1969) 71-74. o. jó összefoglalást ad a kérdésről.

9. Miron Constantinescu - Stefan Pascu (szerk.): « Unification of the Rumanian State » (Bukarest, a Román Tud. Akadémia kiadása, 1971); Constantin Giurescu: « Transylvania in the History of Rumania » (London, Garnstone, dátum nélkül: 1970 körül).

10. C.A. Macartney: « Hungary and her Successors » (London, Oxford U. P., 1937, újranyomva 1968-ban). Lásd különösen a 254. oldaltól kezdve.

11. R.V. Burks: « The Dynamics of Communism in Eastern Europe » (Princeton, N.J., Princeton U. P., 1961) 155-157. o., valamint Yehuda Lahav: « Soviet Policy and the Transylvanian Question 1940-1946 » (Research Paper n° 27 of the Soviet and East European Research Centre, Hebrew University of Jerusalem, 1977) 18-27. o. — Ez utóbbi tanulmányt magyarul teljes egészében közölte a párizsi *Irodalmi Újság* 1979/1-2. száma.

12. Lásd Anonymus Napocensis tanulmányát a bécsi *Magyar Híradó* 1978. jan. 1-i számában.

13. *Magyar Híradó*, i.m.

14. E fejezet anyagának jelentős része a Lázár György-féle jelentésen (1. fentebb a 2. jegyzetet), valamint a *Magyar Híradó* 1978. jan. 1. és febr. 1-i számaiban közölt névtelen tanulmányon alapul.

15. *Magyar Híradó*, i.m.

16. Takács Lajos memoranduma gépiratos formában forog közkézen Budapesten; valamennyi hivatkozásunk erre épül. Király Károly levelei hasonlóképpen váltak ismertté, de a továbbiakban több külföldi magyar újságban is megjelentek. — Rejtettebb formában utalnak az erdélyi kisebbség problémáira Sütő András írásai (1. pl. a budapesti *Élet és Irodalom* 1978. ápr. 29-i számában megjelent cikkét). Sütő Erdély legjelentősebb élő írója, s talán korunk legeredetibb magyar drámaírója.

17. Michael Szaz « Contemporary Educational Policies in Transylvania », *East European Quarterly*, 11:4 (Winter 1977), 493-501. o.

18. Ez az adat a román kommunista párt hivatalos magyar nyelvű lapjában, az *Előrében* jelent meg, 1972. márc. 31-én.

19. *Invațamintul liceal și tehnic profesional*, Bukarest, 1978. ápr.

20. A « hazafias kötelesség » kifejezést Szigeti Albert írásából vettük (*Invațamintul liceal și tehnic profesional*, 1976. nov. 4-5. o.)

21. A magyar és német Nemzetiségi Tanács együttes ülésének jegyzőkönyvét románul megjelentette a bukaresti *Editura Politica*. («Plenarele Consiliilor Oamenilor Mun-

cii de Naționalitate Maghiara și Germana din Republica Socialistă România ».) A szövegben említett szónok Herman Schmidt, az Oktatásügyi Minisztérium munkatársa (uo. 97-102. o.)

22. *Committee for Human Rights in Rumania, — Rumania's Violations of Helsinki Final Act Provisions, New York, 1977 (sokszorosítva), 23. o.*

23. A romániai magyar nyelvű sajtó rendszeresen közölt könyvtárakra vonatkozó panaszokat, pl.: *Előre*, 1972. márc. 19; *Igaz Szó*, 1971, 9. szám, 345. o, és *Könyvtári Szemle*. A fent említett elégedetlen parasztok Bodok faluba valók, *Megyei Tükör*, 1972. május 18. A *Könyvtári Szemle* kiadását 1974. során papírhiányra hivatkozva megszüntették.

24. Az idézett 1974-es törvény szövegét lásd a *Scînteia* 1974. nov. 2-i számában; a rendelet végrehajtásának részleteiről lásd a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1977. dec. 9-i számát és a *Neue Zürcher Zeitung* 1975. febr. 1-2-i számát. Az előbbiből kiderül, hogy a német ajkú vallási közösségeket épp oly kedvezőtlenül érintette a rendelet, mint a magyar egyházi intézményeket.

25. Vö. S. Olteanu: « Les pays roumains à l'époque de Michel le Brave ».

26. Szaz, id. mű, 499. o.

27. *Financial Times*, 1975. ápr. 2. — A kétnyelvű feliratok ügyéhez tartozik a városnevek kérdése is. Az utcák magyar neve még csak ki van írva Marosvásárhelyen vagy Csíkszeredán, de a városok és községek magyar neve sehol sincsen hivatalosan feltüntetve, sem a térképeken,

sem a községek és városok határában, sem a vasútállomásokon, sem a középületeken. A magyar városnevek csak a kisebbségi irodalomban élnek tovább, valamint a magyar nyelvű folyóiratok címlapján. Egész Romániában egyetlen felirat van, amelyet a magyarlakta vidékeken hébe-hóba magyarul is lehet látni, ez így hangzik: « Éljen Románia kommunista pártja! » Ezt a szívből fakadó, lelkesítő üzenetet valamilyen kifürkészhetetlen okból minden ipari üzem homlokzatán olvasni lehet, sőt csakis ez áll ott, mert — ugyanolyan rejtélyes okokból — a gyár neve és jellege titokban marad. — *A fordító megjegyzése.*

28. Az 1976. évi 24. és 25. számú rendelet szabad kezet ad a hatóságoknak, hogy bármely állampolgár munkahelyét meghatározzák; tudnivaló, hogy ez ellentétben áll a Románia által is aláírt emberi jogi (munkajogi) egyezményekkel és deklarációkkal. — Ceaușescu államelnök számos beszéde a román nyelv elsajátítását a jogegyenlőség szempontjából tárgyalja, abból a szempontból, hogy a munkába lépők « tehetségüknek megfelelően álláshoz juthassanak az ország bármely vidékén » (idézet az elnök 1968. okt. 24-25-i beszédéből). « Az a fiatal, aki községből vagy megyéjéből kikerülve képtelen kommunikálni a többiekkel, nem fogja tökéletesen egyenlőnek vagy szabadnak érezni magát. » (Beszéd a Magyar Nemzetiségi Tanács előtt, 1971. márc. 12-én.) Minden jel szerint Ceaușescu sohasem gondolt arra, hogy bizonyos helyzetekben a jogegyenlőséget az is előmozdíthatná, ha románok tanulnának meg magyarul.

29. A kalotaszegi esetet Völgyes Iván írta le « Szabad-e sírni a Kárpátok alatt » c. cikkében, *Irodalmi Újság*, 1976. márc.-április. — Szikszai Sándor esetét Király Károly hozta nyilvánosságra, a többi esetre vonatkozó anyagok forrása: Committee for Human Right in Rumania, New York.

30. *Radio Free Europe Research*, 1978. febr. 28.

31. Olvasható franciául, a párizsi *Esprit* 1978. márciusi számában. Kúnszabó ezt a moldvai beszámolóját egyetlen magyarországi újságban sem tudta elhelyezni. Ugyanez történt « Modern népirtás és az ellene való orvosság » c. hosszabb elmélkedésével, amelyet végül is a müncheni *Új Látóhatár* közölt 1978/4-5. számában.

32. *Magyar Nemzet* 1977. dec. 25 és 1978. jan. 1. A cikksorozat tartalmát Illyés Gyula jelen kötetünk élén szereplő írása röviden összegezi. Ugyanez az írás fényt vet a cikksorozat román hivatalos fogadtatására és arra a visszás helyzetre, hogy Illyés a rászórt rágalmakra nem válaszolhatott személyesen.

33. Lásd a két említett világlap 1978. ápr. 29-i számát.